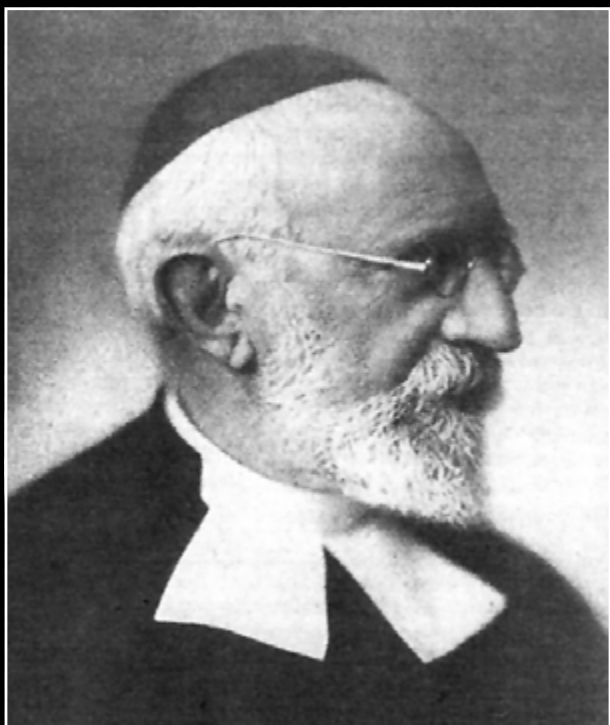

Péter László

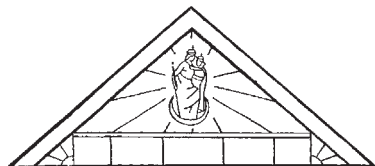
LÖW IMMÁNUEL
Tanulmányok

Péter László
LÖW IMMÁNUEL
Tanulmányok

SZEGEDI VALLÁSI NÉPRAJZI
KÖNYVTÁR
BIBLIOTHECA RELIGIONIS POPULARIS
SZEGEDIENSIS
49.

MTA-SZTE VALLÁSI KULTÚRAKUTATÓ
CSOPORT
A VALLÁSI KULTÚRAKUTATÁS
KÖNYVEI
21.

Redigit: Barna Gábor

SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék

PÉTER LÁSZLÓ

Löw Immánuel

Tanulmányok

MTA-SZTE
VALLÁSI KULTÚRAKUTATÓ CSOPORT

Szeged, 2015

Megjelent a Szegedi Tudományegyetem
Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék
és a Devotio Hungarorum Alapítvány
támogatásával.

A borítón
Löw Immanuel portréja

Vukov Anikó Veronika közreműködésével
sajtó alá rendezte
Barna Gábor

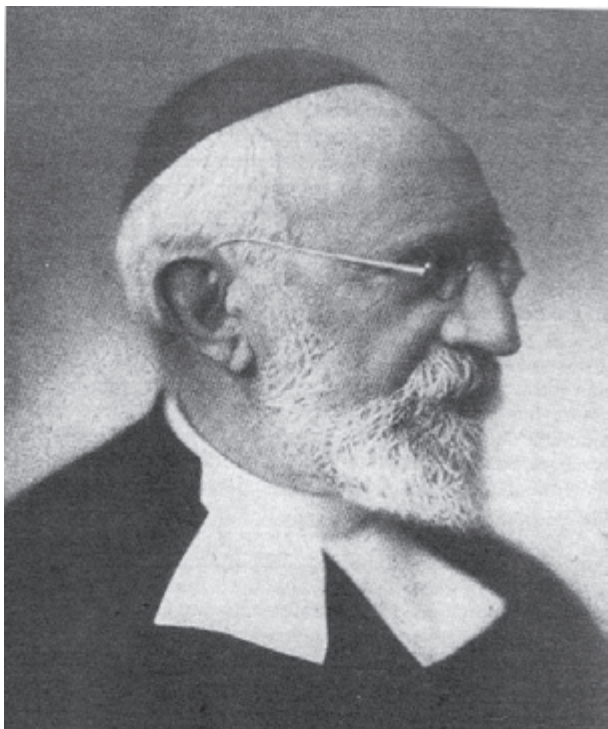
ISSN 1419-1288 (Szegedi Vallási Néprajzi
Könyvtár)
ISSN 2064-4825 (A vallási kultúrakutatás
könyvei)

ISBN 978-963-306-467-2

© Péter László
© SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai
Tanszék

Felelős kiadó: Barna Gábor

Készült
Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő
Felelős vezető: Drágán György
www.innovariant.hu
<https://www.facebook.com/Innovariant>

Löw Immánuel
(Szeged, 1854. január 20. — Budapest, 1944. július 19.)

A folklorista

A szegedi fűvészkertet alapító Györffy István (1880-1959) professzor (nem a néprajztudós, mert ő rövid ő-vel írta a nevét, hanem a botanikus, a *mohász*) 1923-ban hiába kereste a Somogyi-könyvtárban Löw Immánuel első jelentős könyvét, a Lipcsében, 1881-ben megjelent doktori értekezését, az 1200 arámi növénynevet magyarázó *Aramäische Pflanzennament*.¹ De érthetetlen, hogy Móra Ferenc, aki 1925-ben remek tárcát írt Löw Immánuelről, *Die Flora der Juden* elsőként megjelent 2. kötetének jelentőségéről,² nem szerezte meg könyvtára számára a tudós főrabbi főművének sem ezt, sem további három kötetét, és a Város könyvtárában máig sincs meg. Sőt: Löw a bibliai és a zsidó irodalom és néphagyomány növényei után módszeresen földolgozta és közölte az állatvilág és az ásványok, fémek művelődéstörténeti és folklorisztikus kincsestárát, és azóta Scheiber Sándor kötetbe gyűjtötte, és Németországban egy-egy kötetben kiadta őket. Egyikük sincs meg szegedi könyvtárban, ezek még az egyetemi könyvtárban sem.

---

1 Móra Ferenc levelesládája.. Szerk. Madácsy László. Szeged, 1961. 175.

2 Móra Ferenc: Pálmák és pályák. = Móra Ferenc: Beszélgetés a ferde toronnyal. Túl a palánkon. Szerk. Vajda László. Bp., 1959. 99-106. – Vö. Jávorka Sándor: Vorgänger der "Flora der Juden". = Festschrift Immanuel Löw zum 80. Geburtstage. [Sonderheft der Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums.] Szerk. M. & H. Marcus. Breslau [Wroclaw], 1934. 232–236.

Megkértem az Országos Széchényi Könyvtárban barátomat, Kégli Ferencet, nézze meg, kis hazánkban hol férhetők hozzá Löw Immánuel alpművei. Minden lehetséges központi katalógusban utánanézett...

Elhangzott születésének 150. évfordulóján, 2004. január 20-án, szobrának a szegedi Nemzeti Emlécsarnokban való fölavatása után, a városháza dísztermében.

Löw Immánuel műveinek sorsa

Az eredmény elszomorító. A *Die Flora der Juden* (Bécs–Lipcse, 1924–1934) négy kötete³ ma már az OSZK-ban, a szegedi és a debreceni egyetemi könyvtárban, az akadémiai könyvtárban és a kertészeti egyetem könyvtárában érhető el. A *Fauna und Mineralien der Juden* (Hildesheim, 1969) csak az OSZK-ban, de ez sem eredeti példány, hanem csupán fotomechanikai utánnyomás.⁴

Az előadásom tárgyához nélkülözhetetlen *Studien zur jüdischen Folklore* (Hildesheim–New York, 1975) az OSZK-án és a második nemzeti könyvtárunkon, a debreceni egyetemi könyvtáron kívül csupán a budapesti

---

3 Löw Immánuel: *Die Flora der Juden*. Bécs – Lipcse, 1. k. 1. r. 1926. XII+448. 1. k. 2. r. 1928. XIV+449–807. 2. k. 1924. XII+532. 3. k. 1924. XII+522.

4 Utóbb az OSZK példányának tartalomjegyzékéről Gerő Gyula segítségével fénymásolatot kaptam. E szerint a következő írások szerepelnek benne: I. *Fauna der Juden*. Aramäische Fischnamen. Aramäische Schlangennamen. Aramäische Lurchnamen. Frosch und Salamander. Eidechsen. Wurmzüngler. (Chamäleon.) Josef Wohlgemuth: *Das Tier und seine Wertung im alten Judentum*. Lissa. Notizen zu Realien bei Maimuni. Der Badeschwamm. F. S. Bodenheimer: *Animal Life in Palestine*. II. *Mineralien der Juden*. Edmund O. von Lippmann: *Geschichte der Magnetnadel bis zur Erfindung des Kompasses (gegen 1300)*. Das Salz. Marmor. Specularia (Hebräisch). Das Eisen. Das Zinn. Patai Ráfael: *Hamajim*. Strahlende Edelsteine. Die Perle. Das Kupfer. Der Diamant. Antimon. Das Blei.

néprajzi múzeum könyvtárában található meg.⁵ A rabbi-képző egyetem könyvtárában sincs egyik Löw-kötet sem.

Ezek után mondandóm *nem lehet érdemi*: nem adhatom Löw Immánuel folklorra vonatkozó műveinek *elemzését*, csupán – bibliográfiáj⁶ és Scheiber Sándornak csaknem fél évszázaddal ezelőtt, 1947. július 20-án, a Kálmány Lajos Kör Löw-emlékünnepeén, *ugyan-ezen a helyen, ahol most én állok*, tartott előadása nyomán – *jelentést* adhatok arról, mit alkotott e tudományágban Löw Immánuel; hol kell majd az utókornak utánanéznie, ha ki akarja aknázni mindazt, ami hatalmas életművének e szeletében a tudós főrabbi teremtett. Ehhez persze az kell, hogy Szeged, a szülőváros, amely dicsekszik a legnagyobb hebraista tudóssal, és amely ma régi adósságát a szobrának fölavatásával végre leróta, most következő föladatul azt tűzze ki sürgős és halaszt-hatatlan tennivalóként könyvtárosai elé, hogy készítsék el Löw Immánuel szétszórta megjelent, elnagyolt bibliográfiájának összesített, korszerű, vagyis szakszerű, tehát annotációkkal és mutatókkal ellátott változatát, és ennek alapján az egyetemi vagy a Somogyi-könyvtár lásson hozzá Löw Immánuel valamennyi írásának tervszerű összegyűjtéséhez, ha másként nem, fénymásolatban vagy számítógépben. Különgyűjteményt; az sem túlzás, ha *Löw Immánuel kutatóközpontot* hozunk létre

---

5 Tartalomjegyzéke: Die Finger in Litteratur und Folklore der Juden. – Glasmalereien der neuen Synagoge in Szegedin. – Die Erde als jungfräuliche Mutter Adams. – Säge und Sonne. – Der Kuss. – Tränen – Hā'iddānā.

6 Scheiber Sándor: Löw Immánuel és a zsidó néprajz. = Scheiber Sándor: Folklor és tárgytörténet. Bp, 1977. 1: 397–436.

Szegeden. Tűrhetetlen, hogy szülővárosában és egész élete munkásságának színhelyén ne lehessen hozzáférni életművéhez. „Komoly igényű életrajzának” megírása, amelyet Bálint Sándor már 1948-ban sürgetett, tovább elodázhatatlan.⁷

Amikor Löw Immánuel szobrának fölirata felől kérdeztek, magam is zavarban voltam, hogy a sok tudomány közül, amelyeket a főrabbi művelt, melyeknek szorítsunk helyet azon a kis fölületen, amely erre rendelkezésére állt. A lexikonokban ilyenek szerepelnek: orientalista, hebraista, judaista, botanikus, nyelvész, művelődéstörténész... De életművének ismeretében, héberül írt versei (Jeruzsálem, 1937) alapján költőnek, az Énekek éneke (1885), sőt kínai költők (1932) átültetése révén műfordítónak is minősíthetjük.

---

7 Bálint Sándor: Löw Immánuel emlékezete. Tiszatáj, 1948. = Bálint Sándor: A hagyomány szolgálatában. Bp., 1981. 216.

A polihisztor

Scheiber Sándor így jellemezte Löw Immánuel életművének ezt a sajátos polihisztori jellegét: „Meg akarta fejteni a zsidó irodalomban és életben ismert növény-, állat- és ásványneveket; be akarta mutatni szerepüket a Szentírásban, a hagyományos irodalomban, misztikában, művészetben, költészetben, rítusban, néphitben, babonában, népszokásokban, népköltészetben, játékokban, közmondásokban, gyógyászatban, konyhában, zsidó személy- és helynevekben és a héber könyvek címében; meg akarta határozni végül a zsidók részét és szerepét termelésükben, terjesztésükben és feldolgozásukban. Ezeknek a munkáknak megírásához a nyelvész és a természettudós kölcsönös adottságaira volt szüksége. A nyelvész a sémi (héber, arám, szír, arab), indogermán (perzsa, görög, latin, germán, román, szláv) és urál-altaji (magyar és török) nyelvek bámulatos ismeretével megfejtette az évezredekig talányos reáliákat; a természettudós viszont azonosította a megfejtett neveket a megfelelő növényekkel, állatokkal és ásványokkal. Ezek a művek tehát az egyetemes művelődéstörténetet is újabb fejezetekkel gyarapították”.⁸

Löw Immánuel életműve azonban mind e tudományágaktól eltéphetetlenül összeforrott a néprajzzal, a folklorisztikával. „Hajlama szerint azonban – mondta róla, 1947-ben, életművének legalaposabb ismerője, Scheiber Sándor – született folklorista volt. Állandóan figyelni és gyűjti a népszokásokat és babonákat;

---

⁸ Scheiber: i. m. 414.

kijegyzi a számára fontos legendákat, mondákat, meséket és közmondásokat”.⁹

Erre a sajátos néprajzi, népköltészeti szemléletre két irányból is kaphatott ösztönzést. Bálint Sándor mutatta rá: „A szülői ház és iskola szellemi környezetéből nőtt ki később folklórkutató pályája”.¹⁰ A szülői ház, közelebbről az édesapa, Löw Lipót (1811-1875) ösztönzését Scheiber is fontosnak tartotta: „Ez irányú érdeklődését nyilvánvalóan atyja, Löw Lipót ébresztette fel, akinek *Die Lebensalter in der jüdischen Literatur* (Szeged, 1875) c. nagyszabású műve jórészt a folklórra tartozik”.¹¹ Bálint Sándor pedig Löw Lipót főrabbinak és a piarista tanár Csaplár Benedeknek barátságára utalt, s arra emlékeztetett, hogy a pátriárka megjelenésű főrabbi nagyon szeretett Alsóvároson sétálni, amelynek népi világa akkor még töretlen volt. Bár ő magyar folklórral nem foglalkozott, a zsidó néprajznak úttörője lett. Dolgozatai jelentek meg az életkorról, az esküről, a csillagjósolásról, a házassági jog fejlődéséről.¹²

Löw Immánuel másik ihletője ugyanaz volt, mint Kálmány Lajosé: a szegedi kegyes iskola Dugonicssal kezdődő, Csaplár Benedekkel folytatódó hagyománya, a népélet iránti érdeklődés.¹³ Bálint Sándor

---

9 Uo.

10 Bálint: A szegedi nemzet, 25.

11 Scheiber: i. m. 398.

12 Bálint: i. m. 23-25.

13 Péter László: Kálmány Lajos. Egy nagy magyar folklorista élete. Bp., 1952. 7. – Bálint Sándor: Kálmány Lajos pályakezdése. Szegedi Műhely, 2000. 151-155.

szerint Löw Immánuel kedves tanítványa volt Csaplár Benedeknek.¹⁴

A zsidó népismeret történetében Bálint Sándor tehát Löw Lipótnak, Scheiber Sándor Löw Immánuelnek úttörő szerepét hangsúlyozza.

„A zsidó néprajztudomány ugyan – mondotta Scheiber – hivatalosan csak 1896-tól számítja megindulását, Löw Immánuel azonban már másfél évtizeddel korábban ad ki folklorisztikus tanulmányt...”¹⁵

---

14 Bálint: A szögedi nemzet, 25.

15 Scheiber: uo.

Három tanulmány

Ez a tanulmánya *A csók* címmel 1882-ben Szegeden, Traub és Társa könyvnyomdájában jelent meg, s a Széchényi Könyvtárban sincs meg. Nem csoda, hiszen mindössze 30 példányban (!) Scheiber közölte címlapjának képét a szerző saját kezű jegyzetével: „*Kinyomatott 1882. május 26. 30 példányban, melyek közül kettőben a 20. oldalon néhány sorral több áll.*”

Jóval később, 1921-ben, amikor kormányzósértés vádjával házi őrizetben volt, kibővítette és németül ismét kiadta.¹⁶ Tartalmát fejezetcímei érzékeltetik: *Kik, hol, mikor csókolnak? A csók a Szentírásban, a költészetben, a hagyományban, a közmondásokban. Ézsau megcsókolta Jákobot.* A Genézisnek e helye fölött a Bibliában pontok voltak. Ezt a hagyomány úgy fogta föl, mint a hamis csók jelzését. Ezért a szlávok közt élő zsidók a hamis csókot *pontozott csóknak* (*ein Kuss mit Punkten*) mondták. Dávid megcsókolta a pókot, mert megmentette őt. A zsinagógában saját gyermekét sem csókolhatja meg az ember, mert ott csak az Isten iránti szeretetét nyilváníthatja. Ha valaki ellenségének házába megy, s ott homlokon és arcon csókolva bocsánatát kéri, még a gyilkosságot is meg kell bocsátani. A kultusztárgyak megcsókolása görög-római és keresztény szokás; csak hatásukra terjedt el a zsidóság körében. A halott megcsókolása, amelyet a szlávok máig gyakorolnak, megvolt a zsidók közt is.

---

16 Vö. Péter László: Löw Immánuel házi őrizetben. = Péter László: Szegedi számadás. Szeged, 2002. 119–126.

Scheiber Löw e tanulmányának a zsidó néprajzban betöltött kezdeményező jellegét hangsúlyozta. Hozzáteszem módszerének az egyetemes néprajzban jelentős újítását: még a német Volkskunde elmélete ki sem dolgozta a *Wort und Sache*, a tárgy és a szó egységének elvét, amikor Löw Immanuel már megvalósította, sőt: szinte egész életművét erre alapozta. Arra ugyanis, hogy a tárgyi néprajz elválaszthatatlan a nyelvtudománytól és a folklorisztikától: a tárgy – Löw számára növény, állat, ásvány, fém – leírása elképzelhetetlen nevének szófejtésétől és jelentéstanától, valamint a hozzá fűződő szájhagyománytól, hiedelemvilágtól, folklórtól.

1900-ban az akkor Németországhoz tartozó Breslauban, magyar nevén Boroszlóban (a ma lengyelországi Wroclawban) jelent meg tanulmánya németül az ujjakról.¹⁷ A zsidó irodalom és folklór adatait a körmöktől kezdve az ujjak sorrendjében tárgyalta. Arab legenda szerint Ábrahám táplálására Isten öt ujjából víz, tej, méz, datolyalé és vaj folyt. A zsidó legenda szerint pedig Ábrahám Gábiel arkangyal ujjából tejet szopott. Ezért mondják, ha valaki ismeretlen úton jut valamihez: *ujjából szopta*.¹⁸

Némely helyen, így a hazai zsidók, a halott ujjait bizonyos héber betűk alakjában begörbítik. Palesztinában az ujjakkal védekeztek a szemverés ellen is; ezért a ház falára ötujjú kezet festettek.

---

17 Die Finger in Literatur und Folklore der Juden. = Kaufmann-Gedenkbuch. Breslau, 1900. 61–85.

18 Másként O. Nagy Gábor: Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete. Bp., 1957, 351.

Löw Immánuel harmadik folklorisztikus dolgozata a könnyekről szól.¹⁹ Szintén Scheiber nyomán csak néhány mozzanatát idézem föl. Istennek Izraelért ejtett két könnycseppje az óceánba hull, zaja elhat a világ egyik végétől a másikig: ez a földrengés. A zafir drágakő egy angyal könnyéből születik. Micháel könnyei Ábrahámért gyöngyökké változnak. Ádám könnyeiből fűszer és fa, Éváéból gyöngy, drágakő és virág terem.

---

19 Tränen. = Chajes-Gedenkbuch. Bécs, 1933. 96–148.

Folklór a három alapműben

Löw Immánuel folklorisztikus munkássága azonban nem is elsősorban e három, szűkebben folklorisztikus tárgyú dolgozatában öltött testet. Sokkal inkább a már említett három főművének elszórt adalékaiban.

A *Flora* 1. kötetének legjelentősebb fejezete a borról szól. Ismerteti a tószót és az áldomás történetét, a római lakoma szokásrendjét és a zsidó széderest rítusát. Scheiber fontosnak tartja kiemelni, hogy Löw Jókai és Mikszáth műveiből, a magyar népköltészetből is hozott párhuzamokat. Bálint Sándor pedig azt nyugtázta elismeréssel: „Nagy munkájában nem feledkezik meg a szegedi szülőföld, a magyar haza növényzetének, így a paprikának tanúságairól sem.”²⁰

Móra így jellemezte a 2. kötetet: „A talmud és a biblia növényeinek a legszigorúbb tudományos módszerekkel való botanikai, nyelvészeti és kultúrtörténeti monográfiája ez a könyv. Kertté elevenítése a legősibb herbáriumnak, amelyen mindmáiglan érzik az Isten kezének szentsége, aki még akkor konzerválta azt az emberek fiainak számára, mikor a maga fiainak érezte őket.”²¹ Az olajfa elterjedése, mondja Löw, a zsidó diaszpórával párhuzamos. Olajfa oda került, ahová zsidó került.

A 3. kötetben a mandulafa kapcsán tárgyalta Áron kivirágzó vesszejét, és ezzel összefüggésben a Tannhäuser-mondatípus változatait. A szóba jöhető vándormotívumokat Shakespeare-től Jókaiig felsorakoztatta.

---

20 Bálint: i. m. 25.

21 Móra: i. m. 104.

A 4. kötetben tárgyalt népszokások magyarázzák a szegedi zsinagóga egyik színes üvegablakán látható bogáncsfejeket. A Jeruzsálem pusztulásának emlékére rendelt Áb hó 9-i böjtnapon a gyász jeléül a gyermekek bogánccsal dobálták egymást.

Löw Immánuel elméleti eredményeinek gyakorlati megvalósulása más vonatkozásban is látható a zsinagógában, hiszen díszítéseit, föliratait a főrabbi tervezte, az építők csak megvalósítói voltak.²² Ugyancsak a főrabbi növényteni ismereteinek volt köszönhető a templom környéke és a temető tudatos kertkultúrája.²³

A *Faunából* csak egy-egy rész jelent meg elszórva 1906 és 1935 között. A *Mineralien* nyomdakész kéziratát még láthatta, és a *Fauna* is csak összeállítására várt. Mindkét kézirat és a hozzá való jegyzetek 1944-ben megsemmisültek.²⁴ Scheiber Sándor csak a megjelentekből tudta megszerkeszteni mind ezt, mind a folklórtanulmányok gyűjteményét. Bibliográfiájából tudom felsorolni, mikről írt: kígyóról, békáról, krokodilusról, szalamandráról, tengeri szivacsról, fecskéről. 1932-től kezdte földolgozni a következő ásványokat: mágnes, só, márvány, vas, cin, drágakövek, réz, gyémánt, antimon, réz. A tükörről is írt. Az utolsó e tárgyú dolgozata, az ólomról, 1943-ban jelent meg. A szilveszteri ólomöntést már a 12. századi

---

22 Löw Immánuel: A szegedi új zsinagóga. Szeged, 1903.

23 Scheiber: i. m. 418. – Bálint Sándor: A hagyomány szolgálatában. 216.

24 Hidvégi Máté: Nézd, a tenyeremre rajzoltalak. Emlékezés Löw Immánuelre. = Hidvégi Máté: Tenyeremre rajzoltalak. Bp., 1998. 30.

héber-arab hagyományban megtalálta. „Az arany és ezüst fejezetei megjárták Berlint, hogy végül Szegeden pusztuljanak el.”²⁵ Ezeknek csak a tartalomjegyzéke maradt meg, ahogyan Scheiber írta: „bizonyságául annak, hogy tolla utolsó vonásáig foglalkoztatta a néprajz”.²⁶

---

25 Scheiber: i. m. 431.

26 Uo.

Egyházi beszédei

Scheiber Sándor joggal mutat rá, hogy tudományos értekezésein kívül Löw Immanuel egyéb írásai, így prédikációi is tele vannak néprajzi, népköltészeti, a népi hiedelemvilágból való utalásokkal. „Beszédeinek öt testes kötetéből százszámra lehetne idézni értékes és értesíthető, folklorisztikus megjegyzéseket és törmeléseket, különösen a zsidó szokásokat, szertartásokat és néphitét illetően.”²⁷ Szép föladat a szegedi egyetem néprajz szakos egyetemi hallgatói számára ezeket a tudós főrabbi egyházi beszédeiből kiszedegetni, csoportosítani, elemezni, tanulságukat leszűrni.²⁸

Tanítványai

Scheiber arra is rámutat: Löw Immanuel érdeme, hogy a mellette 1898-tól rabbiként működő Löwinger Adolf (1864–1926) a zsidó folklór jeles művelője lett, és számos – jórészt Löw munkáiból kinőtt – kérdést tisztázott.²⁹ Fő műve: *Der Schatten in Literatur und Folklore der Juden* (Bécs, 1910). Bálint Sándor is méltatta Löwinger Adolf munkásságát: „Máig kiváló értékű tanulmányainak tárgya többek között az álom, az árnyék, az ég, a *jobb* és

---

27 Uo.

28 Vö. Benoschofsky Imre: Löw Immanuel, a Darsan. = *Semitic Studies*, 339–348.

29 Hidvégi Máté: „...a repülő madár árnyéka”. Szeged [folyóirat], 2003. 6–7. sz. 59–62.

bal, a forgószél, a rontó tekintet. Löwinger igen szerény, zárkózott tudós volt, aki közvetlen főnökével tudomásunk szerint nem volt meghittebb szellemi közösségben. Löw azonban föltétlenül ihlette őt. Más mesteréről nem tudunk, Nem tudunk arról sem, hogy a hazai néprajzi szakkörökkel bármi kapcsolata is lett volna. Fájdalmasan jellemző, hogy Szeged szellemi élete sem lett rá figyelmessé. Mintha egész pályáján Kálmány Lajos mostoha sorsában osztoznék.”³⁰

Scheiber Sándor nem mondja, de kétségtelenül őt is Löw Immánuel tanítványának tekinthetjük. Mégpedig a legnagyobbban.

Megrendítő az is, hogy a szegedi főrabbi ihletése még a haláltáborban is hatott. W. Munkácsi Noémi *Zsidó szer-tartások és népszokások a német női haláltáborokban* címmel tisztelgett Löw Immánuel emléke előtt, és páratlan érdekességű és értékű tanulmányát ezzel az aján-lással tette közzé: „Löw Immánuelnek, a folkloristának, a *Tränen* szerzőjének, sok esztendőös levelezésünkre való emlékezőssel ajánlom a könnyek tengeréből merített e folklorisztikus gyűjtést kegyelettel”.³¹

---

30 Bálint: A szegedi nemzet, 25.

31 Semitic Studies, 318.

A magyar népköltészet ismerője

Scheiber Sándor folyton utal arra, hogy Löw a zsidó folklór tárgyalásában gyakran idéz magyar irodalmi és népköltészeti párhuzamokat, adalékokat. S bár – akár édesapja – ő sem írt magyar tárgyú folklorisztikus dolgozatokat, számos ponton tanújelét adta ilyen ismereteinek. Rendszeres olvasójavolt a Magyar Nyelvőrnek, és időnként – hol teljes nevén, hol monogramjával, hol kedvelt álnevén, a Zsidó Papnak betűjegyeivel – hozzá is szólt a folyóiratban fölvetődött kérdésekhez. *Olvasás közben* – volt pl. egyik hozzászólásának címe, s ebben többek közt azt írta meg, hogy „Ördögluk nálunk a Víz előtt utcanév volt”.³² Ezek főként szavakra, tájszavakra vonatkoztak, de néha folklórvonatkozásuk is volt. Kiegészítette és magyarázta pl. Herman Ottó *A magyar pásztorok nyelvkinccse* (1914) című könyvének néhány szavát. Meglepő, hogy a Nyelvőr közölte egyikprédikációjának részletét, melyben a *szögek* nyelvi és néprajzi vonatkozásairól beszélt. S ebben idézett egy népballadánkból is: *Dunának halai: koporsóm szögei*.³³ Érdekes, hogy nem említi: Kálmány Lajos gyűjtéséből idézte. Kálmány ezt *Ballada a török világból* címmel közölte kevéssel előbb,³⁴ és Vargyas Lajos szerint *A török rabolta lány* balladáját ebből az egyetlen

---

32 Löw Immanuel: *Olvasás közben*. Magyar Nyelvőr, 1928. 64. – A mai Gutenberg utca, ahol a hitközség épülete és a zsinagóga áll. Vö. Péter László: Szeged utcanévei. Szeged, 1974. 185–186.

33 Löw Immanuel: *Szögek*. Magyar Nyelvőr, 1916. 415. – A prédikáció megjelent a Délmagyarország 1915. okt. 17-i számában is!

34 Kálmány Lajos: *Ballada a török világból*. Ethnographia, 1914. 36–38.

változatból ismerjük. Sőt: Kálmány kivételesen a dalmát is beküldte a folyóirat szerkesztőségébe, de ott elkallódott.³⁵

Arra, hogy Löw Immánuel jól ismerte a magyar népköltészetet, véletlenül birtokomban levő bizonyítékom is van. 1951-ben, már nem emlékszem, hol, megvettem Kálmány *Szeged népe* című népköltési gyűjteményének mind a három kötetét. Az elsőben benne van egy egyszerű nyomtatott ex libris: *LÖW IMMÁNUEL KÖNYVTÁR*. Alatta: 4231 sz. A szám tintával írott. Löw Immánuel könyvtárát 1842-ben még Löw Lipót alapozta meg, 1885-ben 5189 kötetből állt.³⁶ Abból, hogy sem ez a példány, sem a 3. kötet nincs dedikálva, holott Kálmány egészen biztosan ajánlásával látta el a gimnáziumi osztálytársának és fölnőtként is egyik legjobb barátjának³⁷ szánt tiszteletpéldányt, arra következtetek, hogy ezek duplumok lehettek. A 3. kötetben az egyszerű ex libris sincs. De hogy az is Löwé volt, bizonyítja néhány ceruzás bejegyzése. Újabb rejtély, miért csak a 24. és 41. lapok között találhatók ezek a bejegyzések. A szövegben halványan alá van húzva a szó, a lapszámon pedig a megjegyzés: nefelejcs – *virág*, erdő – *növény*, ágácfa – *növény*, kalász – *növény*, Tisza – *folyó*.

A 32. lapon Kálmány közli Ószentivánról (a mai Tiszaszigetről) az alábbi népdalt:

---

35 Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa. Bp., 1976. 2: 313–314. Vargyas széles körű párhuzamait sorolja föl.

36 Kulinyi Zsigmond: Szeged új kora, 469.

37 Péter László: Kálmány Lajos és Löw Immánuel barátsága. = Péter László: Szegedi számadás, 85–103.

*Magossan száll a vadliba a rétön,
Helyet keres ezön a nagy vidékőn,
Gúnár után azt kiáltja a liba:
Nincs itt jó hely, gyerünk innét máshova!*

Löw ceruzával „kijavította” az első sort. Azaz, egy általa ismert változat szavait jegyezte oda. A *Magossan* fölé ezt írta: *Párosával*; s minthogy egy szótaggal bővült a sor, áthúzta a *vad* szót. A lapszélre pedig föltehetően e dalnak új versszakát írta:

*Teli van az árok fakadó vízzel,
Teli van a szívem keserűséggel.
Jó az Isten, elapaszti a vizet,
Lesz szeretőm, megvigasztal engemet.*

Még a jellegzetesen nyelvjárási *elapaszti* igealakot is megjegyezte és megőrizte emlékezetében. Hol hallhatta, rejtély. De ez sokat elárul nyelvi érdeklődéséről. Mint az is, hogy figyelte, és fölhívta a figyelmet a cigány folklórra is, röviden ismertette a cigány népköltészet úttörő kutatójának, a kolozsvári Wlislocki Henriknek (1856-1907) Kriza János *Vadrózsáira* (1863) rimelő *Heideblüten* címmel Lipcsében 1880-ban megjelent gyűjteményét, és három szemelvényt közölt is belőle.³⁸ Abban az időben, amikor a *cigányzene* elfödte az eredeti cigány folklórt, ez alapos ismeretre és érzékre vallott.

Kálmánynak *Szeged népe* című 1. kötetről, alcíme szerint Ős Szeged népköltéséről, terjedelmes ismertetést is írt. Nem ugyan szakfolyóiratba, csupán a Szegedi

---

38 [Löw Immánuel] [Zsidó Pap] Zs. P.: Cigány népdalok. Szegedi Napló, 1881. júl. 27.

Napló 1881. június 15-i számába, de tudományos alapos-
sággal és vitathatatlan hozzáértéssel. Ma ilyen szakszerű
bírálatot napilap aligha vállalna közlésre.

Egyetértően méltatta a gyűjteménynek azt a jelentő-
ségét, amelyet Kálmány tudatosan vállalt: a Víz (1879)
előtt mintegy Noé bárkájába mentette a régi Szeged sze-
rinte kivesző szájhagyományát. Löw derűlátóbb volt: „Mi
ezért nagy hálával tartozunk neki, habár erősen hisszük s
tapasztaljuk is, hogy a kör- és sugárutas Szeged népéből
sem veszhet ki a népköltés, nem veszhet ki éppoly ke-
véssé, mint nyelvjárásaink, melyeknek zamatos hangzását
még a törvényhatóság közgyűlésein is örömmel szoktuk
hallani”. Említésre méltónak tartja a gyűjtemény beveze-
tő tanulmányát, s egy apróságban kifejtett ellenvélemé-
nye után kiemeli belőle: „Készségesen aláírjuk azonban
a szerző azon fejtegetéseit, melyek Szeged nemzeti külde-
tésének vannak szentelve, s melyekben a harmadik egye-
tem föllállítását sürgeti”.

Löw érdekesnek tekintette, kigyűjtötte a népdalokban,
balladákban előforduló neveket, mondván, megérdemlik
a megörökítést. „Van köztük ösmeretes s kevésbé ösme-
retes...” Ez olyan szempont, amelyet azóta is elhanyagol
a kutatás, pedig nyelvtudósok és folkloristák egyaránt
tanulssággal vizsgálhatnák, elemezhetnék e sajátos
névgyűjteményt. Löw fölsorolja pl. *Fütyűj Pista* nevét.
Kálmány kötetében négysoros csúfolódó rigmus szól róla:

*Fütyűj Pista patakmalma,
Torzsábú van a garatja,
Egérfarka tolófája,
Pocokbűr a vámos zsákja.*

Fütyű Pistát ismeri a tápai hagyomány. Más néven Tápai Pistának emlegetik, valódi neve Miklós István (1838–1895); a régi temető kápolnájában remetéskedett. Hogy volt-e valaha is patakmalma, azaz vízimalma, nem tudja a szájhagyomány. Mint Szent Ferenc harmadrendjének tagja barátcsuhában járt. Tett-vett, munka közben szent énekeket énekelt, s (ezt én teszem hozzá: mint afféle *félnótás*) *fütyürészett*.

Móra Ferenc bátyja, Móra István írta anyai szépapjáról, Nyeszó Juhász Istvánról, hogy a hagyomány szerint „olyan szélmalmost szerkesztett, aki [!] fütyült”.³⁹ Nóta is volt róla:

*Nyeszó Pista fütyűmalma
Fölszalad az árokpartra.*

Nyilvánvaló, hogy a fáma, mely szerint a malom fütyült, csak eredetmagyarázó (*aitilógiai*) folklór, s valamiképpen a tápai Fütyűj Pista *patakmalma*val függhet össze. De hogy miképpen, folkloristákra vár kiderítése. Lám, még a 21. század kutatóinak is ad munkát Löw Immánuel 19. századi fölismerése, hogy a népköltészeti alkotásokban szétszórva előforduló nevek is „megérdemlik a megörökítést”.

Löw fölismerete népdalaink természeti kezdőképének jelentőségét, és a *Szeged népe* ismertetésének terjedelmes részében ezzel foglalkozott. „Népköltésünk sajátosságai közül a legszembeötlőbbek egyike nem egyedül az, hogy a természetből fölötte gazdag választékkal szedi képeit,

---

39 Móra István: Hazaemlékezések. Szerk. Péter László. Szeged, 1979. 27.

hanem az is, hogy e képeket részletezi, aprózza, s nem a költemény pusztá ékítőjének tekinti, hanem egyenesen hordozójául, egész szerkezetök főrészéül használja, bár ritkán illeszti úgy be a dalba, hogy azt a következő gondolatokkal összefűzné, -olvasztaná, hanem azon nagy hatásnál fogva, melyet reánk maga e természeti tünemény gyakorol, úgy állítja az érzés vagy gondolat leírása elé mint önálló, hasonjogú részt: a magyar népdal két részét, a természeti tünemény fölfogását és az emberi, vele rokon érzés leírását úgy illeszti egymás mellé, mint a cyclopi fal köveit: gyakran még csak egy köt[ő]szóval sem jelzi az összefüggést”. E kissé hosszú, egyetlen mondatba foglalt elemzés a maga nemében helytálló fölismerést summáz. Löw Immánuel bőven idéz álláspontját igazoló példákat Kálmány kötetéből. A természeti kezdőkép nem mindig látszik összefüggni az utána következő lírai mondanivalóval. „Megtörténhetik ezért s meg is történt, hogy némely dálnak titkos vonatkozása feledésbe ment”. „Sok régiebb, javabeli népdalunk van, melynek értelméhez ma már csak tudós bűvárlat vezet, míg közvetlen megértésétől immár elestünk”. Más esetben az összefüggés „csakis a rímben, tehát tisztán külső eszközben akar rejleni”.

Kálmány minden kötetében kis tanulmányokban is elemezte egy- egy fontosabb népköltészeti sajátosságunkat. Ebben a kötetben az alma jelképrendszerét tárgyalta. Löwnek ez kedvelt tárgya lévén, ezzel ugyancsak bővebben foglalkozott. Elfogadta Kálmány eredményeit, de nem mindenben. „Nem szabad azonban, úgymond, ily jelképek alkalmazásában túlságos következetességet keresnünk ott, ahol, mint a költészetben, a képzelet szabad

alakításival állunk szemben”. Igaz, hogy az alma erotikus szimbólum, de nem mindig. „Az elrothadó almában –írta Löw – a megszomorított szív gyógyíthatatlanságát tüntetik föl, s nem azt, amit Kálmány úr kíván belőle ki-magyarázni”. Téved Kálmány akkor is, úgymond, amikor az országalmát mint a nemzet király iránti szeretetének jelképét értelmezi. „Ez lojális fölfogás – de nagyon hamis” – mondja Löw, s rámutat, hogy az országalma német tükörszó (*Reichsapfel*), nem lehet népi jelkép, hiszen „a nép nem is tudja, hogy a koronán kívül ilyen jelvény is van”.

Ne gondoljuk, hogy e kritikus ellenvetések a két tudós barátságát rontották volna. Egyikük sem függött egzisztenciálisan vagy bármiképpen sem egymástól, sem másoktól. Tisztán a tudományos igazság fűtötte őket.

Bizonyítja ez a Zsidó Papnak a *Szeged népe* második kötetéről (ennek alcíme: *Temesköz népköltése*) ugyancsak a Szegedi Naplóban 1883. január 4- én megjelent hasonlóan terjedelmes bírálata. Mindjárt első mondatában Kálmányt „népköltésünk e buzgó és avatott gyűjtője” jelzővel minősítette. Gyűjteményének bevezetőjét, amelyben Kálmány a szegedi magyarság temesközi kirajzását vázolta föl, és amelyet mi az első hazai falukutató leírások közé sorolunk, „történelmi értékűnek” nevezte.⁴⁰

Hosszan idézett is belőle, főként azt a részt, amelyben Kálmány “felsőbb tanító intézeteket” sürgetett. A szövegeket magyarázó jegyzetekről Löw így írt: „nagy [szak] irodalmi készültséggel és körültekintéssel” készültek.

---

40 Péter László: A falukutató Kálmány Lajos. = Péter László: Szegedi örökség. Bp., 1983. 160–171.

Ezúttal főként a balladák keltették föl figyelmét Fontos fölismerése, hogy „az Alföld e nemű népies költeményei nem maradnak el egyéb hasonneműek mögött, s hogy csak előítélet volt azt hinnünk, hogy balladák csak a székelyektől kerülhettek hozzánk”. Több mint fél évszázaddal később a magyar népballada kiváló bűvára, Ortutay Gyula a Kálmány-hagyatékból kiadott *Alföldi népballadák* (1954) bevezetőjében megerősítette Löw Immánuel megállapítását: „Ha módunk lett volna rá, érdemes lett volna Kálmány egész balladagyűjtését egy korpuszban közreadni, ami nemcsak gyűjtőmunkásságát reprezentálhatta volna méltókép[p], hanem a dél-alföldi balladaköltészet szépségét, gazdagságát is”.⁴¹ „Egyébként Kálmányt az alföldi népballadák gyűjtésére az is sarkallta, hogy bebizonyítsa Gyulai Pál és Greguss Ágost elméletének tarthatatlanságát, s igazolja, hogy a sík Alföldön is él a népballada. Gregussék ugyanis a kor esztétikájának előítéleteihez híven azt állították, hogy a tragikus atmoszférájú ballada megteremtésére csak a hegyvidék alkalmas, a sík alföldek a derűs románcokat őrzik. Kálmány egészében elveti ezt a felfogást. Nyomatékkal hangsúlyozza, hogy az alföldi balladák azért hiányzanak, mert későn fogtak ott a gyűjtés munkájához, s a megkezdett gyűjtés bizonyíthatja, hogy nyomban rábukkant a székelyekével rokon balladákra, több évszázados szó-hagyományt őrző balladákra éppúgy, mint ahogy jól megfigyelhetni az alföldi új balladákat is...”⁴² Ortutay külön is kiemelte Kálmány gyűjtésének azt az újdonságát, hogy

---

41 Kálmány Lajos: *Alföldi népballadák*. Szerk.. Ortutay Gyula. Bp., 1954. 8–9.

42 Uo. 10–11.

új típusú, a 19. században, szinte a gyűjtés napjaiban keletkező balladákat talált, s ezzel bizonyította a dél-alföldi nép friss, eleven költői alkotóképességét. Ezt vette észre már a *Szeged népe* első kötetéről írva Löw Immánuel is.

Most is bőven idézett a gyűjteményből. Föltűnt neki, hogy a népköltészet hősei közt Rákóczi, Kossuth, Garibaldi mellett Görgey is helyet kapott. Azt is észrevette: „A rablók nagy szerepet játszanak a gyűjteményben, mint a népéletben egyáltalában”. A Ráday-korra gondolva találó e megjegyzése: a folklór a való életet tükrözi. Szóvá tette, mennyi idegen, főként latin (áristom, dezentor, dilektor, kalamus, numerus, perzekútor) és német (*fásli, kell[n]er, komisz prófont, réguta, vërbunk*) jövevényszó fordul elő a balladákban, dalokban. Az előbbieket „régí idők monumentumai”, az utóbbiak „a közös ügyes politikának emlékjelei”. Észrevette: „Milyen hamar tanul a mi népünk, mutatja a következő dal, melyben a *kilót* már a népköltés ajkára vette”. S idézte Rózsa Sándor balladájából:

*Sokat sírtam, sóhajtoztam,
Más jóllakott, én koplaltam.
Erős ajtó a závárom,
Húsz kiló vas a lábamon.*

A török idő emlékét őrzi, írta Löw, a tájszók között előforduló *bosztán*: a perzsa eredetű szó ’veteményes keret’ jelent. Jellemző, hogy az Új magyar *tájszótár* (1979) csak Erdélyből meg a csángóktól és Dél-Magyarországról (Ada, Szeged, Zenta) ismeri. Kálmány Padéről közölte: itt már sajátos jelentésszűkülésen ment át, ’dinnyeföldet’ jelentett.

Epéldák elégségesen bizonyítják, hogy Löw Immánuel, a zsidó folklór ihletett búvára figyelemmel kísérte és jól ismerte a magyar népköltészetet is.

Barátsága Kálmány Lajossal

Fokos Dávid egyik utalásából⁴³ értesültem, hogy a tudós szegedi főrabbi emlékére gyűjteményes munka készül. A sajtó alatt lévő mű szerkesztője, Scheiber Sándor professzor, érdeklődésemre levelében közölte, hogy fontosnak tartja a tudománytörténeti és karakterológiai tekintetben is értékes Löw-levelek publikálását. Közölte azt is, hogy birtokában vannak olyan levelek, amelyeket Kálmány Löw Immánuelhez írt.

Mindeddig sajnálatos módon alig tudtunk valamit e két nagy szegedi tudóseyéniség életéről, életük mélyebb lelki motívumaiból. Kálmány Lajosról például Móra Ferenc egykori nekrológján⁴⁴ és Ortutay Gyula magántanári előadásán⁴⁵ kívül alig jelent meg egy-két alkalmi cikk, tanulmány és néhány levélközlés.⁴⁶

Kálmány Lajos életére és rendkívüli egyéniségére Móra Ferenc hosszabb visszaemlékezése⁴⁷ és Bálint Sándor néhány érdekes anekdotája⁴⁸ szolgáltatott adatokat.

---

43 MNy 1946. 29. 1. jegyzet.

44 Ethn. 1919 : 94–99.

45 Szellem és Élet. 1941. 4: 191–202.

46 Ortutay Gyula: Kálmány Lajos ismeretlen levelei. Délvidéki Szemle. 1943: 120–124. Lévy Endre: Kálmány Lajos ismeretlen levele. Délvidéki Szemle. 1943: 557–558 Péter László: Kálmány Lajos harcai. Puszták Népe, 1947. 112–118.

47 Móra Ferenc: Az utolsó magyar sámán. = Móra Ferenc: Szegedi tulipános láda. 1936. 205–219.

48 Vö [Péter László]. Szegedi Pétör: A nótás pap. Délmagyarország, 1946. dec. 25.

Kálmány Lajos életében és halálában egyaránt tragikus sorsú magyar tudós volt. Élete csupa harc a népért és a népköltészet kincseiért.

Kálmány Lajos

(Szeged, 1852. május 3. — Szeged, 1919. december 3 [?])

A szőregi segédlelkész 1883

A csanádpalotai plébános 1903

„A magyar folklorisztikai kutatás klasszikusa” – alapította meg róla Viski Károly⁴⁹ –, és mégis, élete tele van csalódással és visszautasítással. Halálában sem járt jobban: hiába hívta föl Móra szülővárosának „nagyszavú” embereit és testületeit, hogy tegyék jóvá a Kálmány ellen életében elkövetett bűneiket, még máig sem történt semmi. Emlékét nem hirdeti szobor, utcanév, de még egy egyszerű emléktábla sem. Művei – a magyar népköltészeti kutatás kiapadhatatlan forrásai – alig néhány nagyobb könyvtárban hozzáférhetők; tanulmányainak gyűjteményes kiadása is késik. E mellett gazdag kézirati hagyatéka is fölhasználatlan. Móra beszámolója szerint, halála után előkerültek a magyar tudományos élet vezető alakjaitól Kálmány Lajoshoz írt levelek, köztük még a hetvenes évekből valók is, Kálmány Lajos levélfogalmazványaival együtt, és becses adatokat nyújtanak megírandó életrajzához; és előkerült Kálmány Lajosnak vagy tíz fascikulust kitevő tömördek kézirata, jegyzete, köztük nyilván sok kiadatlan is, egy irdatlan rengeteg, amely évekre dolgot fog adni kincskereső kezeknek. Az örökösök, Kálmány Lajos testvérének, Ferencnek gyermekei, a kéziratokat nagylelkűen a Nemzeti Múzeumnak, a könyveket és leveleket a szegedi Somogyi-könyvtárnak engedték át”.⁵⁰

Egy ideig teljesen ismeretlen volt a két részre szakított Kálmány- hagyaték sorsa. Féja Géza úgy vélte,⁵¹ hogy a kéziratok a külön Sebestyén Gyula fürdőszobájában rothadnak. Sebestyén Kálmányhoz írt leveleiből valóban

---

49 Néprajzi Értesítő, 1927. 39.

50 Ethn. 1919. 99.

51 *Magyar irodalomszemlélet*. Bp., 1942. 13–14.

az sejthető, hogy Kálmány neki küldte el kéziratos gyűjteményeit kiadásra, azt azonban semmi sem indokolta, hogy ezek Sebestyénnél is maradtak. Csodálatos módon nem nyúlt azonban senki a hagyatékhoz. A szegedi Somogyi-könyvtárban lappangott Kálmánynak fennmaradt levelezése. Móra Ferencen kívül (aki egy levélrészletet közölt is belőle),⁵² tudtommal csak Viski Károly és Bálint Sándor nézte át a gazdag forrásanyagot. Viski Károly véleménye – a Somogyi-könyvtár igazgatója, Szőke Mihály szerint – az volt, hogy értékes anyag, de publikációra nem érdemes. Bálint Sándor néhány levelet lemásolt, de – úgy tudom – eddig még nem közölte. Csodálatos, hogy ezt a gazdag forrásanyagot Ortutay Gyula sem ismerte: néhány, tulajdonába került levelet közölt tőle,⁵³ és csak a Móra által idézetre hivatkozott,⁵⁴ noha ezeknél sokkal jellemzőbbek és értékesebbek is vannak a hagyatékban.⁵⁵ Amikor a hagyatékot a Somogyi-könyvtárban *H. g. 684.* katalógusszám alatt kerestem, madzaggal összekötött, összevissza kevert, néhol sáros, poros csomagot találtam. Nem sokkal később gondosan, kemény táblás dobozba helyeztette a könyvtár igazgatója, így a külső veszedelmektől a jövőben óvva lesz.

Ahhoz azonban, hogy a leveleket használhassuk, rendezni kellene az anyagot. Annak idején valaki – talán maga Móra – ábécérendben félíves papírokba tette

---

52 Ethn : i. h.

53 Délvidéki Szemle : i. h.

54 Szellem és Élet: i. h.

55 Vö. tőlem: *A Kálmány Lajos Kör: Tiszatáj*, 1947. 1. sz. Szellem és Élet, i. h. 195.

egy-egy tudós és író Kálmányhoz írt leveleit, ez azonban ma már teljesen összekeveredett, s nekem kellett újból, nagyjából helyükre raknom.

Sajnálatos, hogy a mai napig sincs részletesebb tudomásunk a Nemzeti Múzeumba került Kálmány-hagyatékáról sem. Úgy látszik, téve-dett Féja, mert ez a hagyaték „mégsem Sebestyén fürdőszobájában lappang – mint levelében (Békéscsaba, 1947. jan. 3.) írta – , állítólag a Kisfaludy-Társaság kiadatlan népköltési gyűjtései pihennek ott. Midőn már egészen fenyegető cikkeket írtam a Kálmány-hagyaték rejtegetői ellen, kiderült, hogy ott a hagyaték a Nemzeti Múzeumban, csak eddig nagy szerényen hallgattak róla. Bizonyára érdekében állott valakinek, vagy valakiknek”. Fél Edit szíves levelében (Bp. 1947. jan. 8.) közölte velem, hogy „a Kálmány-kéziratok a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában vannak, egyelőre rendezetlenül. Rendezésük, mint azt az azokat kezelő kollégámtól tudom, igen nagy munkát venne igénybe. Ezt el is kezdte évekkel ezelőtt Vargyas Lajos kollégánk akit azonban a bombázások és megakadályoztak munkája folytatásában. Legújabbban Ortutay Gyula vállalta a kéziratok rendezését”. Ortutay 1940 márciusában, szegedi egyetemi magántanári előadásában valóban ígéretet tett, hogy Kálmány kiadatlan kézirateit megmenti a magyar tudományosság számára,⁵⁶ s úgy tudom, az átkérési, ill. átadási folyamat el is indult. A munkálatokról még nem értesültünk, noha jó lenne legalább egy jelentést olvasnunk: mit tartalmaz a hagyaték, s milyen állapotban van?

---

56 Szellem és Élet: i. m.

Kálmány cikkeinek utalásai,⁵⁷ Móra és Ortutay által is idézett levele, továbbá Sebestyén hozzáírt levelei alapján legalább három önálló gyűjteményt sejtek a hagyatékban. Ki akarta adni a *Hagyományok* 3. kötetét és *Alföldi gyűjtés* c. gyűjteményét, továbbá ő látta el jegyzetekkel és rendezte sajtó alá Ipolyi Arnold gyűjteményét,⁵⁸ amelynek második kötetét *Elegyes gyűjtés* címmel szintén földolgozta.

Szeghy Endre Kodály nyomán arról értesített,⁵⁹ hogy Kálmány hagyatékában kéziratok dallamlejegyzések is voltak; ezek föl kutatása folyik. Fölvívta a figyelmet, hogy ezek földolgozásán kívül ajánlatos lenne azt is kutatni, Kálmány szövegei élnek-e még a nép ajkán?

Kálmány Lajos az Ős-Szeged tiszta magyar televényéből szakadt ki, s mindvégig a Szegedről kirajzott⁶⁰ temesközi magyar parasztság között élt. Móra meleg megemlékezése, a leveleiben talált adatok, Móra Ferenc és Ortutay Gyula méltatásai egyaránt azt bizonyítják, hogy nemcsak a nép közt élt, de szorosan együtt élt a néppel, *egy követ fűjt vele*, s egyre jobban magára szedte szokásait. Izzó népszerűsége élete során többször szembeállította a dzsentri főszolgabírókkal, svábokkal, germán észjárású, vérű egyházi fölttéseivel éppúgy, mint néha, például szőregi káplán

---

57 Pl. Ethn. 1914: 36--38.

58 Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye. Bp. 1914. / Magyar Népköltési Gyűjtemény Új Folyama 13. /

59 Alf. Tud. Int. Évk., 1. k. Szeged, 1946. 72.

60 Arad, 1882, VI-XII. I. Reizner János: Szeged és Délmagyarország. Szeged, 1895. 11.

korában, 1883-ban, szerbekkel, zsidókkal.⁶¹ „Ki milyen Magyar: – írta itt – mennyire viseli szívéen a magyar ügy érdekeit”.

Ezt a magyar embert találta meg Kálmány, a katolikus pap, a szegedi zsidó főrabban, Löw Immánuelben. Barátságukra sok adat került elő Kálmánynak „Löw Mandihoz” írt, Scheiber Sándor publikálta leveleiből is.⁶² Barátságuk gyermekkorukból eredt: osztálytársak voltak a szegedi piarista gimnáziumban. Bizalmas, közvetlen hangú leveleik elegendően bizonyítják, hogy a két szegedi tudós később is igen jól megértette egymást, és életük folyamán mindvégig barátságban, egymást nagyra becsülve, támogatva éltek.

Nagyon jellemző Kálmány Lajos 1918. február 18-i levéltöredéke, amelyet valamely újonnan alakuló szegedi társaság elnökének írt, udvariasan visszautasítva a följánlott tagságot.

---

61 Szegedi Híradó. 1883. márc. 24., ápr. 15., ápr. 24., 26.

62 Scheiber Sándor: Kálmány Lajos leveleiből Löw Immánuelhez.. Tiszatáj, 1947. 4. sz. 33-37. Kny. Szeged, 1947./A Tiszatáj Füzetek 10./

Kedves Elnök Úr!

Szegeden, testvéreimen kívül Elnök Úr és Löw Mandi az, kiknek örömet állok készséges szolgálatukra. Elnök úrnak annál is inkább, mert szívességét többször igénybe vettem s így az illem is úgy hozza magával, hogy kitüntetőleg megkereső sorainak eleget tegyek. Ha mindemellett is azt vagyok kénytelen ideírni: Ne vegye rossz néven, hogy a meghívást el nem fogadhatom, csak következetes maradok utamhoz. Adjon az isten [így!] a társaságuknak a társaság ügyét szívéen viselő sok oly tagot, mint az Elnök úr! akkor a társaságuk virágozni fog, ezt tiszta szívemből kívánom, de én semmiféle új társaságnak adott szavamnál fogva tagja nem lehetek, csak a melyiknek most tagja vagyok. Magyar ember a szavát megtartja, ezt teszem én is”.

A levélfogalmazvány ezzel befejeződik, búcsú, aláírás stb. hiányzik. Kálmány Lajos tehát két legjobb barátja egyikének nevezte Löw „Mandit”. Ugyanez a meleg baráti hang tükröződik egész levelezésükben.

1.

Kálmány Lajos Löw Immánuelhoz

Kedves Barátom!

Üdvözöllek örömneped alkalmával, sajnálom, hogy ünnepeink szertartásai következtében jelen nem lehetek testestül, de lelkileg köztetek vagyok s vendégkoszorúd legtisztább s jobb óhajtásaival egyesítem az enyémet.

Szőreg, 1882 XII/25

Szerető barátod

Kálmány Lajos

2.

Löw Immánuel Kálmány Lajoshoz

Levél. Hátulján Kálmány keze vonásaival számadások: „aug. 10. 84 frt.”

Szegeden, 1883 jan. 18.

Kedves Barátom,

Lacival este beszéltem, de eredménytelenül, mert azt mondja, hogy nem tehet semmit. Most már csak Polgár Gáborral akarok beszélni, de ezt csak holnap vagy holnap után tehetem, miért is türelmet kérek. Servus! Viszontlátásra!

Őszinte barátod

L. Mandi

Nem látszik fontosnak, de a tárgyról és a nevekről egyelőre közelebbit nem tudunk.

3.

Löw Immánuel Kálmány Lajoshoz

Szeged, 1885. nov. 2.

Kedves Barátom,

szép értekezésedet nagy érdeklődéssel vettem és olvastam. Fogadd érte szívélyes köszönetemet. Írói és tudományos m[ű]ködésedhez továbbra is jó sik[er]t kívánok baráti üdvözlettel maradtam

Őszinte híved

Löw Immánuel

Kálmánynak *Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya* (1885) című tanulmányát, az MTA kiadványát köszönte meg.

4.

Löw Immánuel Kálmány Lajoshoz

Szeged 91. dec. 21. E 9 és Ó-telek 91. dec. 28.

postabélyegekkal. *Főtisztelendő Kálmány Lajos plébános úrnak,*⁶³ *Magyar Sz. Márton, U. p. Ó Telek* címezzel.

Kedves Barátom, bocsáss meg, hogy csak ma felelek: nem találtam semmit s különösen a macskáról

---

63 Kálmány ekkor még segédlelkész (káplán) volt.

nem. Csak a németekre vonatkozólag mondja Hehn, Culturpflanzen und Haustiere 345 lap: „Die Katze wurde das Lieblingstier der Freya, der Liebesgöttin...”⁶⁴ Zsidó forrásokban semmi hasonló sincs. Hogy a bibliában a macska még nem fordul elő, tudod. A későbbi irodalomban héberül: hâthûl, aram nyelven sunnara. A szüléssel sehol semmi összefüggésben nem áll, csak az fordul elő, hogy a csecsemő gyermeket óvni kell tőle, mert megtámadja, amit a félvad macska bizony meg is tesz. Szívélyes baráti üdvözzel

híved

Mandi

5.

Löw Immánuel Kálmány Lajoshoz

Kedves Barátom,

az Ellemért⁶⁵ a pósta-bélyegről tanultam, ne rójj meg érette.

Soha olyan igazat nem mondtál, mint mai leveledben: mindenben igazad van. „Önképzőkör felnőttek számára” a legtalálóbbs elnevezés, amelyet ki lehet

---

64 „A macska Freyának, a szereleme istennőjének lett kedves állata.” – Freya a skandináv mitológiában nem csak a szerelem, hanem a szépség, a termékenység, a mágia, a háború és a halál istennője, Freyr ikertestvére, Njörd és névtelen felesége (föltehetően Nerthus) lánya. – a Szerző megjegyzése.

65 Kálmány szeged-rókusi bukása (1893. ápr. 26.) után csanádpalotai plébánosságáig (1894. máj. 1.) Németeleméren káplán.

a társaság⁶⁶ számára eszelni. Engem egyébiránt ne szidjál, mert én az alakulás óta soha semmi ülésen nem voltam és százszor megbántam, hogy beléptem.

Most még csak nevetséges az állapot: ha elkezdődik a „működés” – pökedelem lesz.

De azért a te értekezésedet⁶⁷ felolvasom, legalább lesz egyszer valami értékes a sok reporter-munka közt. A correcturát hova adja Bába?⁶⁸ Én szívesen elolvasom, de úgy hiszem neked is el kellene olvasnod. Talán az első te, a másodikat én.

A Dobsa ajánlása valóságos komikum: de a forrására jó szimatom van.

Nagyon tévedsz, ha azt gondolod, hogy „holmi hírlapi cikkek írására pazarolom” időmet. Tudományos munkáimat s cikkeimet németül írom, mert aki Magyarország bpesti egyetemén a tudományt akarja hirdetni, annak ki kell keresztelkedni. Ilyen viszonyok közt nincs kedvem szolgálni a magyar tudományt. Ha ez megszűnik és például Goldziher, aki akadémiai tag, kinevezik egyetemi tanárnak, akkor igen. Látod, milyen őszinte vagyok. Te azt nehezen értheted, mennyire bánt az, mikor azt hiszik a cultusminisztériumban, hogy a tudomány fokozódik – a keresztvíztől.

---

66 Kálmány - noha alapítói közé tartozott (Szegedi Híradó, 1883. jún. 10.) - kilépett a Dugonics Társaságból. (Szegedi Napló, 1893. ápr. 29.). Ítéletét így személyes sérelem torzította.

67 *A csillagok nyelvahagyományainkban.* Szeged, 1893.
Löw Immanuel 1893. január 8-án olvasta föl.

68 Bába Imre nyomdatulajdonos, Kálmány kiadója.

Egyebekben áldjon meg az Isten és tartson meg tudományos hajlamaidban.

Sz. 18 31/X 92.

Baráti szeretettel híved

Mandi

6.

Kálmány Lajos Löw Immánuelhoz

Kedves Barátom!

Ipolyi I. kötetével elkészültem⁶⁹ s e hónapban, ha tart a néprajzi-társaság gyűlést, akkor viszem fel az Athenaeumnak egy részét kisedés végett; de a mű csak karácsonyra jelenik meg, mert Sebestyén Krizájával⁷⁰ nem kész, pedig ez jelenik meg előbb. Szépen feldolgoztam Köhlert,⁷¹ Gonzenbachot,⁷² Hahnt,⁷³ ahol hason-nemű adatok vannak, idézem. Sok van benne Grimmből, no meg a szlávból, oláhból is. Most az én gyűjteményemből dolgozok fel majd egy kötetet.⁷⁴ Gyönyörű kötet lesz az egész Alföldről, szinte mesék és mondák lesznek, azaz fordítva,

---

69 Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye. Szerk. Kálmány Lajos. Bp. 1914. /M. N. Gy. Új folyam. 13.

70 Vadrózsák..1–2.Bp. 1911. /M. N. Gy. Új folyam. 11–12./

71 Reinhold Köhler: Kleinere Schriften. 1-13. Szerk. J. Bolte, Weimar-Berlin, 1898-1900.

72 Laura Gonzenbach: Sicilianische Märchen. Leipzig, 1870. 1–2.

73 J. G. Hahn: Griechische und albanesische Märchen. Leipzig. 1864. 1–2.

74 Hagymányok. Vác-Szeged, 1914.

*több lesz a monda s milyenek? Kosmogoniai, Krisztus mon-
dák, Attiláról – itt lesz Dugonics Etelká-jának is egyik forrá-
sa! Mátyás királyról stb. Szebbnél szebbek. Állatmesék egy
csomó, éppen ezért most a te Dähnhardtadra⁷⁵ lesz szüksé-
gem. Majd átolvasom s jegyzeteket teszek belőle, melyeket
mindenkor használhatok. Hogy pedig te biztosítva lehess,
hogy ha meg talállok is halni, amíg a jegyzeteket teszem,
ne károsodhassál, leteszem nálad biztosítékul az árát. Meg
akartam venni, de a német 5%-nál többet nem akar adni,
mit azután a csomagolás stb. díjjal megvett volna rajtam.
De meg ha jegyzeteket teszek, félig meg is tanultam, tudom,
mi van benne s hol van? Azért írj pár sort, mikor mehetek
el érte, mikor otthon találalak, mert nem szeretnék hiában
járni az én jó lábommal. Ma már, mint az írásomból lá-
tod, a sok írásban a kezem is „strajkolni” akar, sokallja
a munka időt, Szotyí Miska let.⁷⁶ Mindezekről pedig ne
szólj senkinek; mert még úgy lehet, hogy nem is a nevem
alatt jelennek meg a művek. Az új püspököket⁷⁷ nem ismerem;
de ha Csernoch⁷⁸ kreatúrája, akkor nem valami jó ajánló*

---

75 Oskar Dähnhardt: *Natursagen*. Leipzig-Berlin, 1907-1912 3. k.

76 Tréfás névetimológia a szocialista szóból. – A Szerző megjegyzése.

77 Glattfelder Gyula (1874-1943) 1911. május 28-án foglalta el
Temesvárott a csanádi egyházmegye püspöki székét.

78 Csernoch János (1852-1927) 1908-1911 közt töltötte be a püspöki
tiszteket; Kálmánnak agyvérzése (1906. aug. 1.) után, a nyugdíjazásá-
val kapcsolatban volt vele dolga.

levelet hozott; különben is itt is Németh⁷⁹ fogja informálni, ez pedig attól él, hogy elevenen viszi el az ördög, ha a néphagyományokra szemet hunyna. Én naponkint fél 7-től 9-ig a Wagner fürdőben masszázstatom magam, tehát majdnem fél napot a gyógyulásra fordítok, azért legjobb, ha valamilyik délelőtti jeleled ki, hogy a könyvért menjek.

Szeged, 1911. VI./II.

Oltványi u. 2. sz.

Szeretettel

Kálmány Lajos

7.

Kálmány Lajos Löw Immánuelhoz

Kedves Barátom!

Boldog új évet! Azt hittem, hogy ekkorára Ipolyi ki lesz nyomtatva, még bele se fogtak, Krizával bajoskodnak, most fűzik, nekem ugyan van, Sebestyén nekem ajándékozta az első készen levő példányt karácsonyra, a többi, mint az Athenaeumban láttam, be sincs fűzve, illetőleg most már be lehet, de mikor ott voltam XII/21, csak a nálam levő volt készen. Annál sebesebben nyomathatják most már Ipolyit, a M. N. Gy. XIII. kötetét, melyet azután az én gyűjteményem követ, melyre nem bírtam a kilencvenes évek elején (1892,

---

79 Németh József (1831–1918) Szeged-főlsővárosi születésű (tehát Kálmány földije) segédpüspököt akkor szentelték püspökké, amikor Glattfelder született; négy püspököt (Bonnaz Sándort, Desseffy Sándort, Csernoch Jánost és Glattfelder Gyulát) szolgált ki. Kálmány ellenségének tekintette. Mindketten iparoscsaládokból származtak. Talán „alacsony származása” miatt nem lehetett soha megyés püspök.

ha igaz, a levél itt van, csak ki kellene keresni) a várostól még 200 koronát sem kapni. Hanem én most majd összeelyítem egyéb adatokkal s igazán szép, értékes kötetet állítok ki. Hogy ez a tervem annál jobban sikerüljön, megvettem Dähnhardtot 30 márkáért, csak olyan mint a tied, egy kötés, kértem 30 márkáért Teubnertől, nem értem czélt, megvettem Liebisch-től (Leipzig) s az Isten őrzött, hogy Köhler Kleinere Schriftenjét meg nem kaptam 60 márká helyett – ennyit adott a Múzeum érte – 7 márkáért. Mind erről pedig azért írok, hogy ha Dähnhardt IV. kötetet ad ki mostanában, légy szíves, értesíts! hogy azt is felhasználjam. Mondok egy mesét, te tudod, hogy titeket is ott hagytalak, mint Szt. Pál az oláhokat, s én az ilyenekért nem kapadozom, kivált most, hogy nem vagyok fungáló pap. Jó hogy felmentem, ajánlani akartak Kisfaludy-társaságbeli tagságra, már a működésem is le van írva, csak a beleegyezésem hiányzott, hogy nyomtatott ívet kapjon minden tag, melyen van az ajánlott. Határozottan ellentmondtam. Kifejtettem, hogy nekem, mint nem fungens papnak, ma már ily dolgok nem kellenek; míg más embernek segíthet a helyzetén, használja az! De erről ne szólj senkinek! Annyit írhatok, hogy csak úgy tudják né-melyek az életrajzomat (s az adatokat gyűj- tögetik) mint én.⁸⁰ Annyi bizonyos, hogy I-ször kivált Szeged népe II. kötetével megdöntöttem azt a téves nézetöket, hogy az Alföld

---

80 Kálmány szerepének és jelentőségének tudatában volt mindig. 1918. februárjában a hercegprímáshoz írott kérvényében (csanádpalotai plébánossága utáni nyugdíja ügyében) önérzetesen írja: „Életrajzommal, mentül nagyobb tért foglal el a népismeret tudománya, mentül jobban művelik, annál többet fognak foglalkozni.” A csanádpalotai plébánosságot kérve, a pénzügyminiszterhez írt kérvényében is öntudatosan, de „a szerénység megsértése nélkül” arra hivatkozott, hogy megmentette a temesközi és ős-szegedi magyar nép- phagyomány kincseit.

a ballada-nemüekben szegény, csak Erdély valami.

Az én „Gyönyörű Bán Katá”-m (Szeg. II. 169), ha Greguss ballada elmélete alapján akarsz ítélni, szebb még a székely Molnár Anná-nál is, pedig ezt tartják csak valaminek; pedig a legtöbb változatban megsérti az erkölcsi törvényt s nem bűnhődik Molnár Anna, mint Gyönyörű Bán Kata, kit az anya nem ereszt be s gyermeke csonytyai [így!] mellett, ki ellen vétett, halt meg. A most közlendő komáromi szép leány⁸¹ pedig tovább mind egy hónapig motoszkált a nagy fejűek fejében Pesten. Mentül többször olvassa az ember, annál szebbnek tűnik fel az a lány, valóban megérdemli a szép jelzőt a ballada szempontjából. 2) az ördögből csináltam demiurgot,⁸² megmutattam e kozmogóniás nyomokat s ha most közli a társaság, lehet, hogy szerencsésebb gyűjtők kerülnek nálamnál s az altai mondának s talán még a vogul Reguly-félének is nagyobb töredékeit hozzák felszínre. A jövő év elején jelenik meg a vérszerződésféle adat az Ethnographiában,⁸³ melynek értelmében a 7 vezér vérint való testvér volt, mely szerint mikor itták a boros véreket, az igéket is ki kellett mondaniok, hogy a szerződést megtartják, mit az idevonatkozó adatokból nem tudunk. Szóval a jövő év jónak ígérkezik

---

81 Ethn. 1914 (25): 36–38.

82 Ortutay (i. h.) elítéli, Féja (i. h.) irodalmi szempontból kiemeli Kálmány ez irányú munkásságát. Ortutay szerint Kálmány a korabeli szokás szerint (Grimm, Ipolyi) „elkalandozott” a tudománytalan mitológiai világban. Mégis „Kálmány a mai gyűjtőnek ezen a téren is segítségére siethet”, műveinek jelentősége tehát ezen a ponton is kétségbevonhatatlan (i. m. 200).

83 Ethn. 1912. (XXIII): 38–46., 100–101.

rám nézve s az én jóakaróim (?) – Némethen kezdve⁸⁴ – kik azt hitték, hogy mármaros gyémánt vagyok s ha hozzám érnek, elporladok, látni fogják csalódásukat, mentül jobban csiszolnak, annál jobban ragyogok, mi őket bosszantja, csakhogytúrníók kell. Az a szürke ember is, ha tudta volna, hogy én még dolgozni is bírni fogok, még ily hangon se írt volna, ahogy írt, stb. Allah növelessze meg a szakálladat a jövő évben s le ne vágd, így ismerjük ezután a szegedi Löw rabbit, nagy szakállal, mint atyádat; boldog új évet

barátod

1911. XII/31.

Kálmány Lajos

---

84 Németh József püspöki helynök, Kálmány fölöttese Temesvárott. Jellemző adat: Egy zavaros fegyelmi ügyben Kálmányhoz írt 1769/1879. sz., az év augusztus 4-én kelt levelét - az egyházi ügykezelés szokása szerint - így fejezte be: „legjobb akarója: Németh József püspöki helynök.” Kálmány - aki ekkor szajáni káplán volt - sorra javítgatta a helyesírási, nyelvhelyességi és fogalmazási hibákat, és az utolsó sort így egészítette ki: „nyúzni legjobban akarója”. Kálmány a köteteiben sem tagadja szembenállását fölötteseivel: „A csanádi egyházmegye kormányának szerencsés megváltozásával nagy a reményünk, hogy a jövőben több olyan akadék el lesz hárítva, mellyel a múltban küzdenünk kellett.” (Szegei népe, 3: 193. jegyzetek.) Ugyanott írja: „E kötet megjelenését a megelőzőjétől nagy idő választja el, minek többféle oka van. Nem ismertetjük az okokat, lesz erre alkalmunk későbbben más kötetben, hol megjelöljük mindazokat az akadékokat, melyekkel gyűjtésünk alatt a magyar népköltés kárára találkoztunk; be fogjuk leplezetlenül mutatni a törekvésünk elé gátakat gördítő személyeket”. Vö. Népköltészetünk gyűjtésének sorsa vidéken. Pesti Napló, 1881. márc. 17.

Kálmány Lajos Löw Immánuelhoz

Kedves Barátom!

Hazajövet még a fejemben motoszkált, hogy te békáról beszéltél; de hogy kecske vagy tekenyős békáról?, azt már nem jegyeztem meg.⁸⁵ A Szeged népe II. k.

142. lapján van, hogy miből lett a tekenyősbéka? egy hagyomány; de mivel neked ez, mint mondtad, nincs meg; küldd el az emberedet s megkapod a műveimet, a csillagokról féle értekezést kivéve, melyet te olvastál fel;⁸⁶ hanem azután a Herkó páternek sem add oda; tartsd meg a könyvtárad részére, mivel pénzért sem szerezheted meg. Ha pedig könnyű szerrel hozzájutsz a Csillagokról-féle értekezéshez, szerezd meg! Szegeden többet elosztottam 300-nál, még pedig 1893- ban azok közt a kik városi képviselők voltak. Oly hitsorsosodnál, a ki kereskedő, könnyen! feltalálod s megkapod. Keresett mű, Pesten azt mondták, hogy bővítsék rajta valamit s adjam az Ethnographiának; mintha a pásztorélet kihaltával oly könnyű dolog volna a csillagokról gyűjteni! Az ára pár krajczár volt, könnyen megkapod, mint nem sokatérőt.

Szeged, 1912. II. 1.

Oltványi-u. 2. sz.

Szerető barátod

Kálmány Lajos

---

85 Löw Immánuel a békáról: *Aramäische Lurchnamen* (Frosch und Salamander). *Florilegium Vogüé*. Párizs, 1909. 391–406.

86 A csillagok nyelvahagyományainkban. Szeged. 1893. Löw Immánuel 1893. január 8-án olvasta föl a Dugonics Társaság ülésén a városháza közgyűlési termében.

9.

Kálmány Lajos Löw Immánuelhoz

Kedves Barátom!

Magyarországon új korszak kezdődik: az embert akarata ellenére is ajánlják;⁸⁷ ez furcsa farsangi tréfa; pedig éppen az ajánlónak szüksége van rám; mert elnök a Néprajziban s most, hogy egy felolvasást tartan akaró kibetegedett, éppenő utasította hozzám a főtitkárt, hogy kisegítsem a bajból s folyó 28-án felolvasást tartok, mit el is vállaltam s a felolvasásra szánt írást fel is küldtem, elég érdekes értekezés. Magam természetesen nem megyek fel. Hogy miről volt az említett tréfa jó, majd megkérdezem tőle. Ha 3 kötet gyűjtemény kiadásáról nem volna szó,⁸⁸ ott hagynám őket s kiadnám magam, de így $3 \times 400 = 1200$ frt s ezer frtos nyugdíjból nem telik rávaló; úgy is less még egy 4-ik kötet is kiadni való. Én a szegedi nagyobb lapokat nem olvasom, ha valamelyik, szólva a választásról, felemlít, hogy megbuktam, jelezd egy levelezőlapon. Szerencsés: Sebestyén; tudta, hogy megbukom, könnyen űzhette a tréfát; nem vonhatta ő is vissza, mint visszavonták Császár és Bán ajánlását,⁸⁹ az enyémet is!? Strohmán kellett? Voinovich nem nagyobb, hogy velem szembe került, én meg kisebb nem lettem. Az egészben az a legszebb, hogy mint

---

87 A Kisfaludy-Társaságba.

88 A Hagyományok-ból Kálmány kettőt saját költségén, némi támogatással, kiadott (1914). Negyedik kötet terve is foglalkoztatta.

89 Császár Elemér és Bán Aladár. Az előbbi 1913-ban tagja is lett a Kisfaludy-Társaságnak. 1912-ben Voinovich Gézát választották be. Kéky Lajos: A százéves Kisfaludy-Társaság (1836-1936). Bp., 1936. 218.

a Budapesti Hírlapból látom, esztetikus kellett, Sebestyén folkloristát akar a nyakukba lőcsölni; éppen mintha frakkot akar valaki venni és a kereskedő sujtásos mentét akar vele megvetetni, mert ez magyaros viselet. Tedd az apád bolonddá! mondhatja a vevő. Azt a 8 szavazatot sem tudom, hogy kaptam; nem tudnám, hogy az Kisfaludista, önálló munkáit pedig egynek sem. Az ajánló sorokban is van egy kis augsesis⁹⁰ 100 percentre dolgozik Sebestyén, 10 évi betegséggel áld meg, mikor még 5 éves volt a betegségem s elég volt ez is, nem hogy kétannyi legyen. Tudod mit! ismerem a gondolkozását Sebestyénnek – ha a bátyád,⁹¹ mint mondtad, a Szeged népéből fordítgat Amerikában s nagyobb összegű, számú fordítás megjelenik valamely folyóiratban, vagy munkában; kérj belőle egy példányt és én felküldöm, hol tudomást szereznek róla, hogy az övékéből nem fordítanak, csak a Nyelvőről s az enyémből Amerikában, hogy egye a lóg a nyakukat!

Az sem rossz, hogy az ajánló ívet a napján a választásén délután kaptam meg; ki volt számítva, hogy ekkor már fel sem mehetek s ha sürgönyzők sem biztos, hogy megkapják akkorra, mikor még nem késő. Úgy látom, hogy a szegediek közmondása érvényesül olykor, mely így szól: kiröndöli neki az Isten, mint a tekerőnek az akasztófát, nekem a bukást, mintha szükségem volna reá.

Szeged, 1912. II. 9.

Szeretettel

Oltványi-u. 2. sz.

Kálmány Lajos

---

90 *auxesis* (görög, latin): túlzás, nagyítás.

91 Löw Vilmos (1847-1922) ügyvéd New Yorkban. Petőfit Madáchot és több magyar költőt fordított angolra.

10.

Kálmány Lajos Löw Immánuelhoz

Kedves Barátom!

*Légy szíves az idemellékelt Árubevallást francia nyelven kitölteni, vagy kitöltetni: te ha nem is tudsz francziául, hamarabb foghatsz oly kereskedőt, vagy végzett kereskedelmi iskolást, a ki ért ezen a nyelven. Ezen a czímen: Madame A. Anderson. Minsk (Russe) Magazinnaia 8. Akarok Anderson Valternak 2 kiló súlyú, 6 darabból álló, de egybe pakolt népköltést küldeni: a munkáimat. Lakásom Szeged Oltványi-u. 2. sz. S ha ki van töltve, küldd hozzám, lemásolni csak le tudom. Anderson mese-gyűjtő, ki a czinkotai kántor: Kaiser und Abt-féle változatokból eddig elé 394-et szedett össze, ebből 145 kinyomatlán, közte egy az enyém.⁹² Eljött Bpestre, hogy magyarul tanuljon, most Berlinben van, holnap Lüttichbe, azután Párisba, Londonba megy; a múltkor Olaszországból írt; az atyja Kasanban adta elő a finn-magyar nyelvet; szóval nem idegen nálunk, a mi emberünk. A hónap végére, vagy a jövő közepére készen leszek a gyűjteményemnek jegyzetekkel való ellátásával s felviszem, ez lesz a Kisfaludy-társaság népköltési gyűjteményének XV. köte-
te, a XIII. Ipolyi, XIV. Sebestyén Színjátékok a néptől úgy a most készülő, azután Abafi, azt hiszem, ez is kész lesz*

---

92 Walter Anderson: Kaiser und Abt. Die Geschichte eines Schwanks. Helsinki, 1923. /FFC. 42. / 69. Segítőtársai közt említi Kálmányt is (V. 1.). Megjelenését Kálmány nem érte meg.

*augusztusban;⁹³ mert nagyobb, részt készen van s így ha
pénzök van, három kötetet nyomathatnak tőlem az idén.⁹⁴
Mint a levelezésből látom, a vallásügyi vagy valamelyik
minisztertől is kapnak államsegélyt.*

Kérésem megújítva maradok

Szeged, 1912. V. 9.

Szeretettel

Oltványi-u. 2. sz.

Kálmány Lajos

11.

Löw Immánuel Kálmány Lajoshoz

*Szeged, 912 okt. 31. E 8 postabélyegzővel,
Főt. Kálmány Lajos ny. plébános úr- nak, helyben,
Oltványi-u. 2.*

csüt. este

Kedves barátom,

*nem tudunk Deliláról semmit, csak ami Jud. 16, 4-18
verseiben áll. A név etymológiája ismeretlen: sok bolond
kísérlet történt megmagyarázására, de nincs megbízha-
tó megoldás. A Septuaginta egyébiránt Δαλιδά-t ír, d-vel.*

---

93 Egyik sem jelent meg. A Hagyományok két kötete Kálmány saját kiadásában, a Néphagyománygyűjtő Társaság neve alatt jelent meg (1914). – A Szerző megjegyzése.

94 Kálmány hagyatékából a Történeti énekek és katonadalok (1952) és az Alföldi népballadák (1954) után csak most, 2015-ben jelent meg az 1912-ben már kész Alföldi gyűjtés, Forrai Ibolya és Raffai Judit gondozásában, a Magyar Zoltán szerkesztette Magyar Népköltészet Tára 16. köteteként, a Balassi Kiadó kiadásában. – A Szerző megj.

Szt. Jeromos paupercula-nak vagy situla-nak próbálja magyarázni az Onomasticumban, de nincs igaza. Örülök, hogy végre megindul a nyomtatás! Üdvözöl hived

Mandi

12.

Löw Immánuel Kálmány Lajoshoz

Szeged, 916, ápr. 27 postabélyegzővel, az előző lap címzésével.

Szeged, 1916. IV. 26.

Kedves barátom,

van-e valami könyveidben májusi ünnepről, májusfáról és hasonlóról. Én nem találok meg benne, de te bizonyosan tudod, hol kell keresnem. Legkésőbb vasárnapig kellene a felelet, a posta pedig most lassan jár.

Hogy vagy mindég?

Szíves üdvözlét híved

Mandi

Kálmány Lajos Löw Immánuelhoz

Válasz Löw levelére; mindjárt másnap a szokásos nyomtatott levélpapíron.

1916. IV. 27.

Kedves Barátom, Mandi!

Május a németeknél fordul inkább elő, nem a magyaroknál, mint ünnep, értem május 1-ét. Itt az Alföldön régebben Zentán, a palócz eredetű Csanádapátfalván s a tót eredetű Csanádpalotán láttam, hogy a legények a kedvesük háza előtt májusfát állítanak; de ezt magyarnak nem tekinthetem, inkább a németektől eltanult szokásnak. Nálunk a tavasz ünnepét inkább – mondhatni – pünkösöd foglalta le, a babonáskodásokat Szentgyörgy. Pár szót találsz róla Ipolyinál, ugyanezt elmondja Kandra Kabos is a Mitológiája 217. lapján. Gyűjteményeimben csak anynyi van: Szép a virágosfa Május hónapjába (Szeged, II. k. 30. l. 4. sz. dal), de ezt is megtalálod Szakál Z. (Cimbalom, 8. lap) dalai közt; tehát ez sem a néptől származott. Újabban a szotyí Miskák (szocialisták) a németek után akarnak május elsejéből a magyar városokban ünnepi szokást csinálni, de a magyar falvakban itt az Alföldön mit sem tudnak róla, hacsak most meg nem jegyzik, hogy május elseje van, hogy az órák számítását megbolygatták.⁹⁵ Még babonát sem kötött a Magyar május hónapjához.

---

95 Ekkor vezették be először hazánkban a nyári időszámítást.

Azt kérde, hogy vagyok? Dolgozgom és javul a lábam. Hogy erősen dolgozom, azt az írásomból látod; mikor ily karmolást látsz írás helyett, akkor vagy sokat írtam aznap, vagy sokat sétáltam. Jó, hogy a köblös nótával foglalkoztam,⁹⁶ rájöttem, hogy Reizner badarakat állított egyik munkájában rólam. Azt írja, mert nem bírtam a papválasztáskor (mint a nép mondja) a többséget megszerezni, azért írtam a Gyermekijesztők értekezést⁹⁷ és Hunfalvyt hamisan idézem. Látszik, hogy ítéletében felületes, mint a munkájában; Varga Ferenc Szeged története, hozzá képest, értem a munkájához képest, gondolkozó főre valló munka. Én Szegeden megbuktam, számot vetettem magammal és azt határoztam el, hogy a Dugonics társaságból, miután a társaság egyik feladata Szeged érdekét előmozdítani, kilépek, mit meg is tettem, s ha nem bántanak, hanem békében hagynak, továbbállok s el van intézve a dolog. Nem, nekik nem volt elég, hogy megbuktattak, hanem még piszkálódta is. Először csak a szegedi lapokban, ez még tűrhető volt, de mikor a pestiben is azt láttam, hogy folytatni akarják; akkor nekiültem és megírtam a Gyermekijesztőket. Igazat írtam, benne egy vonás sem hamis. Most, majd ha a hiedelmeket kidolgozatlanul közkézre adom, hogy mások dolgozzák fel, majd ki fog tűnni, hogy milyen nagy hatással voltak az itt lakó szlávok (=szerbek), németek Szeged hagyományaira. A német, szláv hatást, ha Jánoska (Reizner) szót sem ír műveiben, hogy Szegeden ilyenek is voltak, még akkor sem lehet tagadni. Ami pedig a kazárokat illeti,

---

96 Ethn. 1914. 343.

97 Ethn. 1893. 225–247., 314–322.

kiket én zsidó vallásúaknak jeleztem, legalább egy részének annak kellett lenni, ezért nemcsak nem szabad haragudniok, hanem ha okosak, azt mondják, hogy sokat köszönhet nekik az ország. Miveltebbek is voltak, mint a magyarok, meg volt bennök a kereskedőszellem, mely nélkül Mátyás király alatt a szerémi borokat nem adták volna el a külföldön, a külfölddel kereskedelmet nem űzhettek volna. Kabarokról, kazárokról Hunfalvy az általam idézett lapokon szól. Majd ha Szegednek kerül oly fia, aki készületséggel írja meg Szeged történetét, minek következtében el is tudja olvasni azokat a sorokat, amelyek az Árpád- és vegyesházi királyaink intézkedéseiben foglaltatnak, sok szépet mondhatunk a tatárjárástól a mohácsi vészig élő szegediekről, kiknek a most élők csak árnyékai. Még egyet! A világnak alakulásait,⁹⁸ melyet a Dugonics-társaságban akartam felolvasni, de Lázár⁹⁹ ellene volt 1893 első negyedében, szinte az van mondva a 79. lapon, hogy hagyományaikon, kazár, kabar nyomok észlelhetők ezt az értekezést pedig korteskedő szándékból írtam s ha Bába nem késik, a választás előtt ki van nyomtatva és nem utána egy nappal, mindezt tudhatta volna Reizner is, mert neki is küldtem belőle a megjelenése után, nem gondolhatta tehát, ha az eszét bérbe nem adta,

---

98 *Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban.* Szeged. 1893.

99 Kálmány nagyon neheztelt Lázár György polgármesterre, a Dugonics Társaság elnökére. Egy kelet és cím nélküli, naplószerű feljegyzésében ezt írja róla: „Hogy Lázár György megfelelt a nevének testileg az utolsó időkben, láttuk; de hogy lelkileg is ilyen volt, azt csak sejtettük a nevezetesebb intézkedéseiből, most pedig – ha igaz, amit a Friss Hírek ír: t. i. hogy rajta múlt, hogy Szeged a pozsonyi akadémiát meg nem kapta – akkor el is hisszük.”

hogy én úgy akarok pártot szerezni, hogy rosszat mondok róluk.¹⁰⁰ Reiznert az bántotta, hogy a Gyermekijesztőkben (23. lap) csalóknak mondtam a szegedieket; hogy valóban azok, ma sem tagadhatják, pedig háborús világban vagyunk. A szegedi urak azt hitték, hogy piszkálni fognak először; azután konczot dobnak, mint kitetszik ez abból, hogy 1893 augusztus havában most báró Dániel Ernő Eleméren gratulált, mint kisteleki plébánosnak, majd akkor megjuhászodom. No, ezt Kálmánytól nem fogja elérni senki. Dánielnek is megmondtam, mikor azt mondta, hogy Tisza Lajos mondta neki, hogy köszönöm Tiszának a jóakaratot, de nem leszek, nem pályázom. Csak azt sajnálom, hogy Jókai, József fhczg is írt tudtomon kívül olyan embereknek Szegedre, kik nem érdemelték meg. Azért, ha valaki főispán, még nem méltó, hogy Jókai megtisztelje.

A köblös-nóta ügyében írt Dr. Kecskeméthy¹⁰¹ sorait szépen feldolgoztam s ha igaz, nemsokára meg fog jelenni. Késik, mert az Ethnographia folyóiratból még az idén egy szám sem jelent meg. Háborús az idő!

Szerető barátod

Kálmány Lajos

---

100 Móra azzal is magyarázta Kálmány bukását, hogy a város urai szerint „néminemű hazaárulásban is ludas volt. Olyasmit állított, hogy a szegedi magyarság nem éppen keveretlen magyarság, van abban kun is, török is, tót is, rác is, görög is, dalmát is.» (Ethn. 1919: 96.)

101 Kecskeméthy Ármán makói főrabbi a magyar népköltészet zsidó vonatkozásaival is foglalkozott. Doktori értekezése: A „zsidó” a magyar népköltészetben és színműirodalomban. Bp., 1896.

14.

Löw Immánuel Kálmány Lajoshoz

Szeged 916. ápr. 29-I postakelettel, a 2. sz. szegedi postahivatalnál föladv. *Főtisztelendő Dr. Löw Emánnuel [!] úrnak, főrabbi, Helyben, izraelita plébánia-hivatal* címzéssel.

Kedves Barátom!

Elkerülte a figyelmemet, van egy hiedelmünk május-ra: Május elsején éhomra vizet köll inni; akkor egészségös lesz az embör. (Szőreg.)

Szeged, 1916. IV. 28.

Szeretettel

Kálmány Lajos

Így elevenednek meg leveleikből a két szegedi tudós problémái, harcai. Emlékül tegyük ezeket sírjaikra, figyelmeztetve mindenkit, akit illet, hogy a két tragikus sorsú tudóssal szemben sok jóvátenni valója van a Magyar tudományos és közéletnek.

Szeged (folyóirat), 2004. február.

MEGHIVÓ

A KÁLMÁNY LAJOS KÖR
1947 július 20-án délelőtt fél 11 órakor
a városháza közgyűlési termében

Dr. LÖW IMMÁNUEL

halálának 3. évfordulójára rendezett

EMLEKÜLÉSÉRE

TÁRGYSOROZAT:

1. Dr. LŐKÖS ZOLTÁN a Kálmány Lajos Kör r. tagja megnyitója
2. Dr. SCHEIBER SÁNDOR országos rabbiképző intézeti tanár:
Löw Immánuel, a néprajztudós
3. Dr. PÉTER LÁSZLÓ a Kálmány Lajos Kör r. tagja: Löw Immánuel és Kálmány Lajos barátsága
4. Löw Immánuel beszédeiből előad DÁNIEL GYÖRGY hírlapíró

Közreműködik a szegedi zsidó hitközség templomi énekkara

Belépődíj nincs

Házi őrizetben

A Szegedi Napló 1920. február 29-i számának 8. lapján a következő gyászjelentés olvasható:

Soha nem enyhülő fájdalommal tudatjuk, hogy Müller István mérnök életének 28-ik évében iszonyú szenvedések után meghalt Budapestem február 24-én.

Temetése Szegeden, vasárnap, február 29-én du. 4 órakor a zsidó temető cinterméből lesz. Külön villamos egynegyed 4-kor a Dugonics térről indul.

Özv. Müller Mihályné

Müller János édesanyja

öccse

Müller István 1919 nyarán piros szegfűvel a gomblyukában ment a Kass-kávéházba. Az ott tanyázó ellenforradalmár tisztek közül a hírhedtté vált Bibó Dénes (1896-?) főhadnagy nekiugrott és fölpofozta. Az ugyancsak ott időző francia tisztek vették ki a fiatal mérnököt a hatalmas termetű Bibó kezéből. Védelmükben biztonságban érezve magát Müller visszakiabálta Bibónak: „*Maga csirkefogó!*”¹⁰²

Ez lett a veszte. Bő félév múlva Pestre utazott. Szerencsétlenségére megint a nemzeti hadsereg tisztjeinek kedvelt helyén, a Britannia szállóban adott randevút újságíró barátainak, Balassa Józsefnek (1884-1940) és Major Dezsőnek (1889-1944). Megvacsoráztak, és már

---

102 Gábor Andor: Müller Istvánról. Löw Immánuelről. Bécsi Magyar Újság, 1920. máj. 12. = Gábor Andor: Bécsi levelek. Bp., (1950.) 130-139.

fölvették kabátjukat a ruhatárban, amikor egy tiszt lépett melléjük, és fölszólította őket, hogy kövessék. Autóba szálltak, és elvitték őket a kelenföldi kaszárnnyába. Ott Bibó Dénes ököllel és csizmasámfával halálra verte Müller Istvánt. Holttestét édesanyja hazaszállíttatta. Itt látta Löw Immánuel.

Amikor április közepe táján – Vasek Ernő kormánybiztos-főispán kalauzolásával! – Hollósy-Holländer Sándornak, a Maasbode tudósítójának társaságában fölkereste Szeged főrabbiját George Nypels, az amszterdami Allgemeen Handelsblad munkatársa, Löw Immánuel őszintén elmondta, amit látott. *„Jól megvizsgáltam, és hivatalosan konstatáltam azt, hogy számtalan szúrási seb volt a testén; hogy lába le volt égetve; jól értsék meg, uraim, le volt a lába égetve, és mind a két szeme ki volt szúrva”.*

Az újságírók épp akkor voltak a főrabbinál, amikor egy Újvidékről érkezett *„lengyel-zsidó hadifogoly”* tanácsot kért tőle: *hogyan juthatna haza Breszt-Litovszkba.* Löw Immánuel azt ajánlotta *„a piszkos lengyel zsidónak”,* ne menjen Pestre, az életébe kerülhet. Löw Immánuel szerint éppen Nypels figyelmeztette az *„orosz-zsidó hadifoglyot”,* hogy Breszt-Litovszkba se menjen, *„mert ott iszonyú állapotok vannak”.*¹⁰³

A Nemzeti Újság április 23-i számának első kolumnáján A magyargyalázó szegedi főrabbi címmel terjedelmes tudósításban számolt be a főrabbival folytatott be-

---

103 Egy budapesti újság vádjai a szegedi főrabbi ellen.

Délmagyarország, 1920. ápr. 24.

szélgetésükről. A két alcím is vádolt: *Hogyan informálja dr. Löw Immánuel a külföldet? Egy hollandi újságíró benyomásai az Alföldön.*

A cikk így kezdődik: „Egyik legelőkelőbb liberális és egy katolikus hollandi napilap Magyarországba küldte munkatársait, hogy a fehérterrorról szóló híreket a semleges újságíró objektivitásával a helyszínen megvizsgálják.” „Lapunk munkatársának alkalmá volt az egyik hollandi újságíróval hosszabb beszélgetést folytatni, aki Magyarországon nyert benyomásairól a következőket volt szíves elmondani”.

Nyilvánvaló, hogy e látszatinterjúhoz nem volt szükség a Nemzeti Újság munkatársára, hiszen maga Hollósy Sándor is meg tudta írni. Nypels már ekkor azt nyilatkozta: „A Nemzeti Újság cikkét nem én írtam, és az egészről csak ma délelőtt a parlamentben szereztem tudomást. A cikkhez az adatokat Hollósy szolgáltatta...”¹⁰⁴ Később a Neue Freie Pressében is cáfolta, hogy ő írta a cikket. Nem is tudott róla, „semmi dolga nem volt vele”.¹⁰⁵

Hollósy alakja mindmáig rejtélyes. A Löw Immánuel meghurcoltatását legalaposabban földolgozó Hidvégi Máté azt írta róla, hogy kikeresztelkedett zsidó, aki a proletárdiktatúra zsoldjában állott mint a külügyi népbiztosság alkalmazottja. Szolgálatait személyesen ajánlotta föl Kun Bélának. Ő írta a nyugat-európai, különösen a holland sajtó számára a tanácsköztársaság céljait szolgáló cikkeket. Évek múlva tűnt föl Budapesten, teljesen

---

104 A letartóztatott szegedi főrabbi. Délmagyarország, 1920. ápr. 25.

105 Délmagyarország, 1920. máj. 4.

elnyomorodva, megvetetten és vakon. Löw Immánuel közbenjárására helyezték el a pesti zsidó kórházban.¹⁰⁶

A jeles író és humorista Palásti László (1903-1979), aki 1929 és 1933 közt a Nemzeti Sport berlini tudósítója volt, jól ismerhette Hollósyt. Azt írta róla, hogy már 1905-től Németországban élt, és 1918-ban jött vissza Magyarországra, Szegedre. A húszas évek elején visszament Münchenbe, és Hitler környezetéhez csapódott. Hatalomra jutásuk után hírhedt pártlapjuknak, a Völkischer Beobachternek lett szerkesztője. A harmincas évek közepén visszajött Pestre, a híres specialista Grósz Emil (1865-1941) szemészeti klinikájára. (Grósz Emil 1936-ban vonult nyugállományba, tehát ez előtt.) Palásti László ott beszélt vele utoljára. Szerinte Berlin ostromakor veszett nyoma.¹⁰⁷

Nypels még a Wiener Morgenzeitung május 12-i számában elismerte, hogy Hollósy – provokátor volt. Július közepén visszajött Budapestre, és visszavonta vallomását.

De április 23-án még Hollósy ezt adhatta Nypels szájába: *„Mint semleges, objektív újságírónak természetesen kötelességem volt Szegeden, az új Magyarország bölcsőjének székhelyén a zsidóság vezéreit is meghallgatni. Kollégámmal felkerestem tehát az ottani főrabbit, dr. Löw Immánuel, aki lekötelező szívélyességgel fogadott”*.

A Müller-ügy előadása után Hollósy olyanokat adott a főrabbi szájába, amelyeket a tudós Löw Immánuel, a magyar művelődés, főként az irodalom híve, Arany

---

106 Hidvégi Máté: A Löw-per. Múlt és Jövő, 1996. 3. sz. 90., 93.

107 Palásti László: Löw Immánuel denunciálója. Új Élet, 1974. jún. 1.

János rajongója, a hazai zsidóság magyarosodásának működésének elejétől fogva úttörő apostola, nem mondhatott. Horthy Miklós kormányzó, Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetője, Somogyi Szilveszter polgármester ellen élezték ki állítólagos szavait, célzatosan, tudva, hogy a fölháborodás így lesz nagy. Ahogy a főrabbi a Délmagyarország munkatársának el is mondta: *„Sem magán, sem közéleti személyekről nem nyilatkoztam az újságíró urak előtt...”* Horthyról 1919 nyarán Zadaveczt István kérdésére Szombathelyi Béla alezre-desnek, térparancsnoknak lakásán nyilatkozott: *„Aki az én Istenben boldogult öreg királyom személye körül szolgált, arra én mérget veszek”*.¹⁰⁸

A *fiktív* interjút még aznap fölolvasta az Országgházban Bozsik Pál (1884-1956) gyöngyösi plébános, keresztényszocialista képviselő. A botrány nem maradt el. A nemzetgyűlés indítványkönyvébe a Nemzeti Szabadelvű Párt elnökének, a miniszterviselt Ugron Gábornak (1880-1960) javaslatára bejegyzett szöveg szerencsére nem vette készpénznek a cikk állításait. A főrabbi „állítólagos” nyilatkozatáról szól, amelyet ő újságíróknak mondott „volna”. Később is azt javasolta, hogy az igazságügyi miniszter gondoskodjék a legsúlyosabb törvényes megtorlásról, „ha e kijelentések valóban megtörténtek volna...”

Ferdinandy Gyula (1873-1960) igazságügyi miniszter nem késlekedett: intézkedésére Bottka Sándor (1887-?) szegedi rendőrfőkapitány még aznap délután letartóztatta Löw Immánuel. A főrabbit az ügyészségre

---

108 Délmagyarország, i. h.

kísérték. Harsányi Elemér helyettes főügyész kihallgatta, és izgatás meg „királysértés” [!] vádjával előzetes letartóztatásba helyezte. ¹⁰⁹ A bíróság legfelső emeletén lévő ügyészségi fogdába zárták. ¹¹⁰

Löw Immánuel Hajnóczy utca 8. számú lakóházán az emléktábla arra emlékezteti az arra járó, hogy a tudós főrabbi itt írta fő művét (Die Flora der Juden) az ellenforradalmi rendszer házi őrizetében 1920. április 23-ától 1921. június 11-ig. Ez így nem pontos. Igaz, hogy maga Löw Immánuel könyvének bevezetőjében ezeket a dátumokat adja meg, de csupán mint letartóztatásának kezdő és végső dátumait. Ám egyrészt letartóztatásától, április 23-tól még hónapokig, július 12-éig másutt raboskodott, másrészt csak jóval később tudott, még dolgozószobájától távol, Csillagbörtönbeli fogdájában, jegyzeteihez hozzájutni, rendezni őket, s az íráshoz látni.

Löw Immánuel védelmét unokaöccse, a híres kriminalista, Baracs Marcel (1863-1933) látta el. Április 28-án Löw Lóránd (1879-1944) társaságában jött Szegedre, s pár nap után visszatért Pestre. A védelmet 40 lap terjedelmű, nyomtatott írásban nyújtotta be.

Löw Immánuel május elején az ügyészségi fogdából átvitték a Csillagbörtönbe, a törvényszék “fiókfo - házába”. ¹¹¹ A Szegedi Új Nemzedék 5-i híradása szerint kérte, hogy kocsin vigyék. Joggal a megalázó börtönőri

---

109 Uo.

110 Hidvégi Máté: i. m. 87. – 1957 októberében magam is meglaktam e cellák egyikét. – Ki mondja?

111 1957 áprilisában és szeptemberében ide is követtem.- Szerző megj.

kísérettől kívánt mentesülni. A jobboldali újság rosszindulatú magyarázata szerint azért, mert „félt a keresztény magyarság jogos haragjától”. A tudósítás szerint a főrabbi búskomor, nem beszél senkivel, egész nap imádkozik. A Szegedi Új Nemzedék nyilván alaptalanul, de hangulatot szítva ellene, arról is hírt adott, hogy a hitközségben mozgalom indult a főrabbi elbocsátására. “Már a jelölt is ismeretes.”

Lassan oldódhatott Löw Immánuel depressziója, különösen amikor hírére vehette a szabadulásaért kezdődő mozgalomnak. Külföldi kormányok, sőt a holland királynő is Horthyhoz fordult. Családtagjai, háziorvosa, a hitközség elnöke fölkereshették. Jókait, Mikszáthot, Tömörkényt olvasott és ekkor tért vissza munkakedve is. Fia, Löw Lipót vitte be cellájába korábbi dolgozatát (*A csók*, Szeged, 1882.), amelyet Löw Immánuel átdolgozott, kibővített, és németül is kiadta (1921). Ekkor írta meg önéletrajzát is.

Noha Brückler István törvényszéki elnök június 25-én még elutasította a védőnek a házi őrizetre tett indítványát, az ítélőtábla elnöke, Ringhofer Lajos (1855-1925) június 28-án elrendelte a vádlott otthoni őrizetét.

Július 12-én térhetett haza Löw Immánuel otthonába. Az emléktábla tehát úgy helyes, hogy a *Die Flora der Juden* írását csak ezután kezdhette meg. S így módosítandó Móra Ferenc *Pálmák és pályák* (1924) dmű tárcájának megállapítása is: “Csak a legfegyelmetesebb agy s a maga igazát ismerős erős lélek, a *conscia mens recti*”¹¹²

---

112 *Conscia mens recti famaé risit.* (Ovidius.) (A helyes úton járó kineveti a hazugságot.)

¹¹² képes arra, hogy a mezők liliomaival elhessegesse magától az utcáról beleselkedő gyűlölet komor árnyait, és a rabság megállott mutatójú óráiban szabad szellemével olyan monumentumot emeljen magának, amelynek tövében rágalmazói egynapos penészek se lehetnek...”

A vádtanács 1921. május 26-án megszüntette az izgatás miatti eljárást. A kormányzásértés vádját még fönntartotta, és jelezte, hogy a tárgyalást a törvényszék “rövid időn belül” kitűzi.¹¹³ Amint ez jogerőre emelkedett, június 11-én megszűnt Löw Immánuel házi őrizete.¹¹⁴ A kormányzósértés ügyében a tárgyalást szeptember 19-ére tűzték ki. De a tárgyalás elmaradt. Az iratokat a kormányzó kabinetirodájába kérték.

Október 18-án érkezett a szegedi törvényszékre a kormányzó 13-án kelt leirata, amely a Löw Immánuel elleni maradék vádat kegyelemből törölte.

Ugyanaznap helyezték szabadlábra vizsgálati fogságából Eidus Bentiánt, és szűk egy hét múlva hirdettek ítéletet Tabódy Zsolt és Dettre Béla ügyében. Nevüket az irodalomtörténetből, Juhász Gyula és József Attila életművéből ismerjük.

A Délmagyarország 1934. január 21-i számának Löw Immánuel 80 éves című cikke így utalt a bő évtizeddel azelőtti vegzatúrára:

---

113 A Löw rabbi-ügy. Szegedi Új Nemzedék, 1921. jún. 8.

114 Hidvégi Máté: i. m. 92.

„Elismerésre sosem vágyott. Ezért viseli el töredék-
nül, mikor a viszonyok változásakor mintegy válaszul
az addigi hazafias működésére, a vele egyívásúak el-
ismerése helyett a felszínre dobott üres hab akarja őt
elveszteni.”

*Elhangzott 2001. október 26-án, az Apró Ferenc tisz-
teletére, hatvanadik születésnapja alkalmából a Móra
Ferenc Múzeumban tartott fölolvasóülésen.*

Szeged (folyóirat) 2001. november.

Barátsága Móra Ferencsel

Löw Immánuel kormányzósértés vádjával 1920. április 23-án Bottka Sándor szegedi város rendőrfőkapitány letartóztatta. Először az “igazságügyi palotába”, a Széchenyi téri bíróság épületének felső emeletén lévő ügyészségi fogdába zárták. Május elején átvitték a Csillagbörtönbe, az ügyészség “főkfogházába”, majd július 12-én hazaengedték a Korona (1945 óta Hajnóczy) u. 8. sz. házban levő lakásába, házi őrizetbe. Horthy Miklós kormányzó kegyelmi rendelete nyomán a házi őrizet 1921. június 11-én szűnt meg.

1920-21

Vizsgálati fogsága idején írta meg rövid önéletrajzát,¹¹⁵ és már otthon dolgozta át *A csók* (1882) című ifjúkori művét,¹¹⁶ majd kezdte írni évtizedek alatt főlhalmozott gyűjtéséből, jegyzeteiből, céduláiból *Die Flora der Juden* című főművét.

1923

Móra először 1923. szeptember 21-én *A talizmán* című tárcájában utalt Löw Immánuel meghurcolására. Ebben azt a történetet írta meg, hogy 1888 tavaszán

---

115 Egyenlőség, 1921. ápr. 9.

116 Der Kuß. Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums . 1921. 253–276 ., 323–349.= L. I. :Studien zur jüdischen Folklore. Hildesheim-New York, 1975. 32–82.

a szegeeli határban lelőttek egy gólyát, s a nyakába selyemzsineggel kötve idegen betűkkel írt papírt találtak. „Némelyek azt mondták, hogy alighanem a jeruzsálemi főrabbi küldött valami üzenetet a gályától a szegedi főrabbinak. De akkor senki se vádolta ezért hazaárulással Löw Immánuel, sőt igen büszkék voltak rá az erre való emberek, mert ha csakugyan a jeruzsálemi főrabbi küldi az írást, akkor abban csak az lehet, hogy észtek kölcsön a szegedi főrabbitól.” Végül kiderült, hogy a cédulán a Koránból vett idézet volt, s az volt a rendeltetése, hogy megóvjá az elmeháborodástól azt, aki viseli. De hogy miképpen került a gólya nyakába, az rejtély maradt. Az ornitológusok föltételezése szerint a korábban itthon meggyűrűzött gólyát valami arab megtalálta, a gyűrűt talizmánnak nézte, és cserében küldött érte egy másik talizmánt, papíron. Móra - szakása szerint - csavarintott egyet a történeten: a gyógyszerész, aki hosszú időn át a tárcájában őrizte a gólyáról levett talizmánt - *agylágyulásban halt el.*

Ebben az évben jelent meg Löw Immánuel prédikációinak gyűjteménye Száz beszéd címmel. A korabeli szokás szerint előfizetési íveket nyomtattak, s ennek élén közzétették Móra Ferenc ajánló sorait. Ilyen előfizetési ív aligha maradt fenn, de - mint erre Apró Ferenc fölhívta a figyelmet - évekkel később, 1939-ben, amikor Löw Immánuel szegedi rabbiságának 60. évfordulója alkalmából, kissé megkésve ugyan, de a hitközség kiadta *Kétszáz beszéd* című kétkötetes gyűjteményét, előszavában a hitközség elnöke, Pap Róbert (1874-1947) ügyvéd idézte, és ezzel megmentette a feledéstől Mórának e sorait:

„Löw Immánuel neve azok közé az önfényű nevek közé tartozik, amelyek maguktól is világítván, nem szarulnak semmi epithetonra. Azt a kincses lelki örökséget, amelyet atyja, Löw Lipót, a szabadságharcot követő nehéz évtizedek magyar zsidóságának vezére hagyott rá, egy hosszú élet munkájával sokszorozta meg, amely tisztának és igaznak találtatott a legsúlyosabb megpróbáltatásokban is.

Löw Immánuel, a tudóst, mint a tudományos biblia-kutatás és a keleti nyelvtudomány elsőrendű szaktekintélyét becsüli a külföld.

Löw Immánuel, az embert idehaza a háború nagy víz- és vérválasztójáig nemcsak tudománya híréért, hanem nagy műveltségeért, a legnemesebb értelemben vett kultúrembervoltáért, és mindenek fölött minden tettében megnyilvánuló magyar érzéseért övezte országos népszerűség.

Van azonban sokoldalú munkásságának egy olyan területe, amelyen minden értéke együtt jut kifejezésre, s ez szónoki művészete! Templomi beszédei, amelyeknek nemcsak vallási kultusz adja a tárgyát, hanem a magyar történelem, a magyar közélet, a nemzeti lélek öröme és gyásza is, páratlanok a maguk nemében. A pap áhítata egyesül bennük a tudós elmélyedésével, a költő szárnyalásával, a szíve minden dobbanásával magyar hazafi fölmagasztosult lelkesedésével, s mindezekhez járul a leg-tisztább és legkifinomottabb stílművészet.

Beszédei nem veszítették el értéküket a pillanattal, amelyben elhangzottak, mert mindig több volt bennük az alkalmiságnál, s belső súlyuk biztosítja elévülhetetlenségüket.”

Ez a pár sor tömör, remek összefoglaló jellemzése Löw Immánuel prédikációinak.¹¹⁷

1924

Ma már kinyomozhatatlan okokból a háromkötetes, gyakorlatban négy kötetből álló műnek először a 2. kötete jelent meg *Iridaceæ -Papilionaceæ* alcímmel, bécsi és lipcsei impresszummal 1924 elején, vagy talán – az akkori könyvkiadói szokások szerint – az 1923-as karácsonyi könyvvásárra, 1924. évi jelzettel. Mindenesetre Móra Ferenc már 1924. január 20-án, Löw Immánuel *hetvenedik születésnapján*, a Szeged című napilapban (akkor az 1920. május 30-án betiltott Délmagyarország ezen a “fedőnéven” jelent meg 1925. április 4-éig, amikor ezt is betiltották) az *Iridaceáktól a Papilionaceáig* címmel *vezércikkben* köszöntötte a nagy művet és alkotóját.¹¹⁸

Az 1920-as évek elején a fehérterrorista külörűtményesek sorra követték el baloldali politikusok és zsidók ellen hírhedt bombamerényleteiket. A Szeged 1923. február 23-i számának *Konstrukció bombával és ököllel* című vezércikkében Móra ez ellen emelte föl szavát, s ezért keveredett ő is sajtópörbe, amely szintén kormányzói amnesztiával ért véget.¹¹⁹ Ezekre az ellenforradalmi viaszonyokra utalt Móra mostani vezércikkének bevezető

---

117 Vö. Benoschofsky Imre: Löw Immánuel, a Darsan. = *Semitic Studies in memory of Immanuel Löw*. Szerk. Scheiber Sándor. Bp., 1947. 339–348.

118 Móra Ferenc: *Memento*. Szerk. Vajda László. Bp., 1967. 398–400.

119 Ruszoly József: Móra Ferenc sajtópöre, 1923. *Somogyi-könyvtári Műhely*, 1979. 87–96.

soraiban: “Nem kell nagyon megijedni a címtől, nem újfajta kéziránátot jelent ez a két latin szó, hanem jelenti egyik a mezők liliomait, amelyek az örökkévalóságig illatoznak az emberiség szent könyveiben, és jelenti a másik a szelíd pillangós virágokat, amelyeknek nagy családjához tartozik Ézsau lencsájén kívül Szent János kenyere és a nílusi Acacia. Együttvéve pedig magyarázó alcíme ez a két szó egy hatodfélszáz oldalas hatalmas német munkának...”

Móra így minősíti a könyvet: „a legszigorúbb tudományos módszerekkel való botanikai, nyelvészeti és kultúrtörténeti monográfiája a biblia növényeinek”. “Eleven kertté való varázsolása a legősibb herbáriumnak, amelyen mindmáiglan érzik az Isten kezének szentsége, aki akkor konzerválta azt az emberek fiainak számára, amikor még közvetlenebb érintkezésben volt velük, mert a maga fia - nak érezte őket.”

A könyv az amerikai Kohut Alapítvány költségén jelent meg. Móra érezhető büszkeséggel tette közhírré, hogy Kohut Sándor (1842-1894) „félegyházi zsidógyerekből lett New York rabbijává és a bibliatudomány egyik nemzetközi nagyságává”. Azzal is eldicsekedett, hogy a mű Szegeden íródott, mégpedig - ezt sem hallgatta el, hiszen Löw Immánuel előszavából is kitűnt - vizsgálati fogságban, házi őrizetben. „Azt a könyvet, amelynek Szegeden keltezett előszava most az egész kultúrvilágba szétviszi, és szerzője révén emlegetetté teszi e város nevét, Löw Immánuel írta, a szegedi zsidópap, aki ma tölti be élete hetvenedik esztendejét...” Vezércikkét így fejezte be: „a magyarok Istenének kell hálát adni

a Löw Immánuelek hosszú életéért, akik a magyar nemzet erkölcsi tökéjét gyarapították életük példaadó tisztaságával, az élő szó hatalmával és tolluk erejével, nemcsak a napsütéses, jó időkben, mikor testvéri szeretetben, egy kenyéren élt a haza minden fia, hanem ezekben a biblikusan komor időkben is, mikor a Löw Immánueleket csak a haza határain kívül tartják magyaroknak, de a haza határain belül nem. Azt gondoljuk, hogy bármilyen mélyek is legyenek a szakadékok, amelyeket egyszer mégiscsak át fog hidalni az egymásra szorultság, és be fog tölteni a józanság – ebben a városban nincs senki, aki szívéből ne kívánná, hogy a könyvek és virágok embere, aki meghurcoltatása esztendejében is e város dicsőségén dolgozott, békében és nyugalomban, polgártársai tiszteletétől környezve, otthona lámpájának szelíd fényében írja meg a bibliai virágok könyvének hátralévő két kötetét!”

Abban Mórának igaza lett, hogy “a könyvek és virágok emberének” ritka hosszú életet adott az Isten, de abban nem, hogy életét “békében és nyugalomban” fejezhette volna be. A deportáló vonatról Pesten szedték le a haldokló aggastyánt, s e szomorú körülmények közt kellett befejeznie termékeny életét.

1944. július 19-én. Az idén lesz hatvan esztendeje.

Ugyanazon a napon lesz Móra Ferenc születésének 125. évfordulója.

S ebben az évben mindkettejüknek még egy évfordulójuk volt. Január 20-án szobrának leleplezésével ünnepeltük Löw Immanuel születésének 150. évfordulóját. Február 8-án pedig Móra Ferenc halálának volt hetvenedik

évfordulója. Erről másnap a múzeum dísztermében méltóképpen emlékeztünk meg: egész napos fölolvadásokkal műveiből. Páratlan sikerrel.

Milyen érdekes, amint Löw Immánuel és Móra Ferenc születésének és halálozásának évfordulóit ilyen különösen keresztezik egymást. Tekintsük őket jelképnek. Az évfordulók - a kultúra ünnepei. Alkalmak arra, hogy egy-egy életművet újból és újból kimentsünk a feledésből, az érdeklődés középpontjába állítsuk, fölhívjuk rájuk a szűkegképpen feledékeny utókor figyelmét

A Somogyi-könyvtár Löw Immánuel-kiállításán volt látható Móra Ferenc levele a főrabbihoz - a címzett kézírásában. Az eredeti elpusztult a deportálás miatt, a másolat fennmaradt a könyvtárban. Még egy ilyen ismerek a magyar irodalom történetéből: Juhász Gyula levelét József Attilához 1922. augusztus [15-én vagy 16-án]: “Higgye el, hogy ha van ma hazai költő, aki magát szívből szereti és becsüli, elsősorban Juhász Gyula az. Bízék, ne lankadjon, írjon tovább, tanuljon tovább, magának nem szabad, és, ha akarja, nem lehet elkallódnia!” Így biztatta a szegedi poéta a makói diákot. József Attila azért másolta le, hogy nénjeinek eldicsekedhessék vele: elküldhess e nekik, főként Jolánnak, Pestre: “Lám, Ti nem írtatok, és Magyarország most élő költőinek legnagyobbikától – olvasd csak el! – kaptam levelet”.¹²⁰

Löw Immánuel nem dicsekvés végett, de az elismerés jóleső tudatában – Móra halála után – másolta le, és küldte el Szalay József (1870-1937) ny. kerületi rendőr főkapitánynak, a Dugonics Társaság elnökének.

---

120 Uo. 31.

Móra levele az imént idézett vezércikke után két nappal íródott. Fontos, hogy szükségét érezte a cikkben kifejtett tisztelete fokozásának:

Szeged, 1924. I. 22.

Főtitstelendő Uram, tegnapi cikkemben fele sincs benne annak a hódolatnak, a mi Löw Immánuel megilletné, - de legalább a mit írhattam, szívből írtam. Ennek bizonyosságul küldöm el a cikknek a nyomdából visszakért kéziratát: ilyen zökkenés nélkül csak az ember szívéből, a mi nagyon mélyről jön.

Nagy tisztelettel köszönti

Móra Ferenc

1924-ben emlékeztek az 1879. évi nagy árvíz 45. évfordulójára. Ez alkalommal írta Móra a Szeged június 29-től július 27-éig megjelent vasárnapi számaiba cikk-sorozatát *A rekonstrukció humora* címmel. A szegedi nyelvben a rekonstrukció a Víz utáni újjáépítést jelentette. Két évvel később Móra szintén az árvíz évfordulójára, de már az országos lap, a Világ 1926. március 14-i számában írt *Gergelynapi harangszó* című emlékezésében szokása szerint fölhasználta korábbi cikkének részeit. Az 1924. július 13-i folytatásban előadottak változatát is beépítette. Néhány szó különbségen kívül a leglényegesebb, hogy az első változatban az öreg pap magázza a fiatalabbat a végleges szövegben atyafiságas módon tegezi

Az utolsó kéz (*ultima manus*) elve alapján az utóbbiból idézem a Löw Immánuelről írottakat. 1879-ben még

fiatal rabbi volt: 1875-ben lépett ekkor elhunyt édesapjájának, Löw Lipótnak (1811-1875) örökébe.

„Szepegve kopogtatott be a belvárosi parókiára.

- Nagy baj van, nagyságos uram- kezdte elfogódottan.

- Mondjad, no, fia - biztatta Kreminger, az öreg apátplébános.¹²¹

- Tegnap előtt zsidó rítus szerint temettem el egy fiatal leányt, akit a mi templomunk körül fogtak ki a vízből.

- Hát aztán?

- Mára kiderült róla, hogy nem volt zsidó.

Ez bizony nagy probléma volt, tessék elgondolni, mi lenne ma ebből. Az öreg pap és a fiatal pap elgondolkodva néztek egymásra. Végre is az öreg pap törte meg a csendet:

- Szólt valamit?

- Kicsoda? -riadt föl a rabbi.

- Hát a halott.

- Nem, az nem szólt semmit.

- No, hát akkor te se szólj, öcsém, semmit - zárta be az apát a tárgyalást.”

---

121 Kreminger Antal (1804 -1885) 1835-től palánki (belvárosi) plébános, esperes, c. apát.

1925

Móra bő egy év múlva visszatért a *Die Flora der Juden*-ra. 1925. március 24-én Olaszországba utazott. Élményeiről cikksorozatot írt a Világ című napilapba. Ez később összegyűjtve megjelent *Beszélgetés a ferde toronnyal* (1927) című kötetében. E sorozatban jelent meg május 3-án *Pálmák és pályák* címmel az a tárcája, amelyben most már országosan is hírlelte Löw Immánuel művének jelentőségét és alkotójának tudósi és emberi nagyságát.

Móra alkotásmódját ismerve nem bizonyos, hogy a dolog úgy történt, ahogyan megírta, sőt, hogy egyáltalán megtörtént. Hiszen pl. két nappal előbb megjelent írása, a *Zia Nia kilakoltatása* sem más, mint Kováts István híres szegedi építőmester kéziratosa önéletírásából kiemelt, 1810-ben megesett történet átültetése jelen kori olasz környezetbe.¹²² Löw Immánuelnek az ellenforradalmi rendszert fricskázó dicséretét Móra most Genovába helyezte át. A pálmáról keresett könyvet valamelyik antikváriumban. Nem talált, de egyúttal magyar írók után kíváncsiskodott.

„-Hogyne, éppen most jött meg Leibzsigból a Löw főrabbi könyvének a második kötete. Tetszik ismerni?” - mondta Móra szerint a könyvkereskedő. S eléje tette a *Die Flora der Juden* második kötetét. Ezután Móra, némi változtatással, elmondta ugyanazt, amit másfél éve az idézett vezércikkben. “A vezércikknek több mint fele

---

122 Péter László: Kováts Istvánné Kiss Katalin (1770-1825). = P. L.: Az ezeréves Szöreg. Szeged, 2001. 192–195. Vö. Kováts István: Egy szegény pórfiú önéletrajza [1884]. A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Bálint Sándor. Bp., 1981. 43–45. /Tények és Tanúk./

szó szerint beépült az »útirajz«-ba, s annak *couleur locale*-ja - az olasz *libraio*, aki tud a magyar könyvekről is, de éppen csak a Löw Immanuel *Flora der Judenja* révén - még inkább kiemeli amúgy is félreérthetetlen tendenciáját” - állapította meg jegyzetében Vajda László.¹²³

Móra tovább fokozta a tudós főrabbi jogos sérelmét. Naldi úr, a könyvkereskedő mutatta a *Flora* méltatását valamely olasz akadémikus tollából egy folyóiratban, s megkérdezte: ugyebár dottore Löw is akadémikus?

„- Hogyne - hazudom neki fanyalogva, és arra gondolok, hogy nem az, és ha az lett volna is, bizonyosan kizárták volna. Azután fogom a kalapom, mielőtt megkérdezhetné az olasz, hogy hát Magyarországon mit szólnak a dottore Löw könyvéhez? Mert több már esztendejénél, mikor az első kötet megjelent belőle, de egy sor ismertetés nem sok, magyar nyelven annyit se olvastam róla.”

Valóban: érthetetlen, hogy a világ judaisztikájának ezt a kimagaslóan nagy tudását, “a földkerekség legtudósabb rabbiját”, a Magyar Tudományos Akadémia nem fogadta be, de még a szegedi egyetem sem választotta díszdoktorává. Ahogyan azért Mórát később, 1932-ben, igen.

---

123 Móra Ferenc: Beszélgetés a ferde toronnyal. Túl a palánkon.

Szerk. Vajda László. Bp., 1959. 448–449.

1930

Móra először 1930. július 8-ától 28-áig keresett gyógyulást Karlsbadban, azaz Karlovy Varyban. Hazafelé jövet Prágában fölkereste a híres zsidó temetőt. Élményeiről *Legendák temetője* címmel beszámolt a Magyar Hírlap augusztus 24-i számában. Különösen a legendás, 16-17. századi Löw rabbi sírköve érdekelte, s a róla szóló szájhagyományból merített. Augusztus 23-i kelettel pedig képeslapot küldött a szegedi főrabbinak a prágai rabbi sírjának képével, ezzel a szöveggel:

*“a jámborok közül, kik itt alusszák
a halál hosszú, hideg exodusszát ...”*

a gólemcsináló Löw rabbi sírja mellől mély tisztelettel gondol a gólemverő nagy rabbira fehérfejjű öcséd:

Móra Ferenc

Figyelemre méltó, hogy ekkor már tegeződött a nála 25 évvel öregebb főrabbiival!

1933

Löw Immánuelnek régi szokása volt, hogy mind történelmi nagyjainkról, íróinkról, mind a jelen közélet nagyságairól a zsinagógában is megemlékezett, és beszédeit lapokban, folyóiratokban, önálló füzetekben is megjelentette. Így Ferenc Józsefről, Erzsébet királynéről, Rudolf trónörökösről, Károly királyról, sőt még Horthy Istvánról is. Kedves költőjéről, Arany Jánosról

és Madách Imréről több ízben is, de Deák Ferencről, Eötvös Károlytól, Görgey Artúrról, Horváth Boldizsárról, Klauzál Gábortól, Kossuth Lajosról, Kölcsey Ferencről, Mikszáth Kálmántól, Petőfi Sándortól, Rákóczi Ferencről, Szilágyi Dezsőről, Tisza Kálmántól, Vázsonyi Vilmostól, Vörösmarty Mihályról.¹²⁴

A neves konzervatív politikus, kultuszminiszter és diplomata, Apponyi Albert 1933. február 7-én elhunyt. A főrabbi róla emlékbeszédét 1933-ban nyolc lapos füzetben adta ki. Megküldte Mórának is. Ő így köszönte meg:

Kedves Bátyám, Apponyi apothéózisát, az egyetlen, a mely méltó volt a gyász méreteihez és se nem bosszantotta, se nem mosolygattatta volna meg Apponyit, hálás szívvel köszöni hűséges szolgád:

Móra Ferenc

Móra megírta haldoklásának történetét. Rónai Mihály András így méltatta a Pesti Naplóban 1934. július 8-án: “hősibb írói cselekedet, kísértetiesebb emberi dokumentum és megrendítőbb írásmű- érezzük a kijelentés súlyát, és vállaljuk a felelősséget- a világirodalomban nincsen”.

Az író 1933. augusztus 30-án műtötte meg Winternitz Arnold (1872-1938) professzor. Mórát epekövekkel ámította, de gyógyíthatatlan hasnyálmirigyrákot állapított meg. Móra hazatért Szegedre, és már október 15-én

---

124 Vö. Benyik György: Löw Immanuel történelmünk nagyjairól. Szegedi Műhely, 2000. 24–30.

elkezdte a Magyar Hírlapban *Innenen túl, túlnanon innen címmel* sorozatát. Az első cikkben (*Mindenért meg kell fizetni*) írta:

„Tegnap látogatott meg egy fehér fejű öregember, akit az én szememben az agya és karaktere már harminc évvel ezelőtt is olyan méltósággá tettek, amilyennel azóta is kevéssel találkoztam az életben. Megmondhatom a nevét is: Löw Immánuelnek hívják. Olyan szívvel jött el kezét szorítani velem, a lábadozóval, milyennel a másik nagy főpap, Balthazar Dezső, áldását küldte a kórágynon fevőnek Azt kérdezte tőlem, micsoda vakmerőség az, hogy már megint az íróasztalnál garázdálkodok.

- Nem vakmerőség ez, csak kötelességtudás - mutatom neki a levelek kazlait, amikre vissza kell köszönni.
- Az nem megy, fiam - csóválta meg bibliásan szép ősz fejét. Általános köszönetet kell mondani az újságban.

Előhúztam egy levelet a legutóbb érkezettek közül. S. Cecilia írta Budapestről.

- Kicsoda az?
- Nem tudom, bátyám, de azt látom, hogy a te nyájadba tartozik.
- Hogyhogy?

Válaszul elolvasom neki a levélnek ezt a passzusát:

- A mi magasztos ünnepeink alatt imádkozunk önért az Örökkévaló Jehovához, aki meg is hallgatott bennünket. De én imádkozom a »szeretet Istenéhez« is, a Jézus Krisztushoz, hogy adja vissza önt, az embert, azoknak, akiket szeret, és mindnyájunknak, akik szeretjük.

A főpap meghajtotta a fejét:

- Igazad van. Az ilyen nem lehet sablonnal elintézni. Ezért igazi köszönet jár.”

Ezt az igazi köszönetet szándékozta Móra megrendítő cikksorozatával szolgálni.

1934

Móra halála után, *már másnap*, február 9-én megjelent a Délmagyarországban Löw Immánuel emlékezése. *Móra hangja* címmel idézte meg negyed századdal fiatalab író társa személyiségét:

Mi mindnyájan tanuljuk a nyelvet, őbenne termett a nyelv. Mintha a kiásta ősmagyarok lelke szállotta volna meg. Élt benne nyelvkincsünk úgy, mint Arany János óta senkiben. Tömerdek tudománya és nyelvismerete nem apasztotta el az élő nyelv bőséges forrását. Fordulatos írásait a szellemességük és utolérhetetlen bájuk fenn fogja tartani. Az Akadémia szótárgyűjtőinek gazdag kincs kínálkozik összegyűjtött és - ahogy humorosan mondotta a minap - hátrahagyott munkáiban. Szegeden Mikszáth után Tömörkény jött, Tömörkény után Móra. Ki van, aki Móra nyomába léphetne?

Október 1-jén a Dugonics Társaság Móra-emlékestet rendezett a színházban. Szalay József elnöki megnyitója után Szinnyei Ferenc *Móra Ferenc, az elbeszélő*,¹²⁵ Sík Sándor *Móra Ferenc, a költő*¹²⁶ címmel adott elő. Ascher Oszkár Móra prózáiból és verseiből mutatott be. Basilides

---

125 Budapesti Szemle, 1934. 235. k. 684. sz. 191–203.

126 Katolikus Szemle, 1935. I. sz. 27–34.- S. S. A kettős végtelen.

Bp., 1969. I.k. 321–330. - S. S. Szegedi klasszikusok. Szerk. Péter László. Szeged, 1989. 11–20.

Mária megzenésített Móra-verseket énekelt Beck Miklós zongorakíséretével és zenekari vezényletével.¹²⁷

Löw Immánuel nem tudott jelen lenni. Távolmaradását Szalaynak ezzel a levéllel mentette és magyarázta:

Szeged, 1934. X. 14.

Méltóságos Uram!

Nagyon sajnálom, hogy a Móra-ünnepség éppen sátoros ünnepünkre esett és így nem vehettem részt benne.

A túloldalon egy kis Móra-reliquia másolatát küldöm.

Régi hűséggel

Löw Immánuel

A kis Móra-relikvia az a levélke volt, amelyet Löw Apponyi emlékbeszédét megköszönve küldött neki Móra. Minthogy az 1924. január 22-i levél is azonos írásmóddal van másolva, föltételezésem szerint ezt is akkor küldte el a közismerten nagy kéziratgyűjtő Szalaynak; az ő hagyatékából került a Somogyi-könyvtárba. A prágai képeslap szövegét pedig a főrabbi fia, Löw Lipót (1889-1966) juttatta el – bizonyára Szalay kérésére – 1934. december 12-én gépelt lapon hozzá. Így maradt fenn ez is.

A főrabbinak az író özvegyéhez küldött részvétlevelét szintén közölte a Délmagyarország február 14-én. Ezt is Apró Ferencről veszem át:

---

127 A Dugonics Társaság ötven éve. Szerk. Banner János. Szeged, 1943. 283.

Édes húgomasszony!

*A nagy viharban nem engednek ki az utcára, a holnap
temetésen pedig a szombati istentisztelet nem enged részt
vennem, de nem tudom nagy búsuló gyászatot Ferinkért
szó nélkül megállni. Olyan fájó volt már, mikor utoljára
láttam, látni, minő rohamosan fogy ez az áldott jó ember.
Versenyen kívüli író és tudós volt, akit nagyon nagyra be-
csültem, de mégis az áldott jó szív és az a kristályos jellem
volt az, amiért szívem egész melegével szerettem. Veletek
gyászolok én is, családom is.*

Öreg hívetek

Löw Immánuel

Scripta manent. A közzétett dokumentumokhoz fölös-
leges minden további magyarázat.

Javaslat Löw Immánuel Intézet létesítésére

Megkértem az Országos Széchényi Könyvtárat, nézzék meg, hazánkban hol férhetők hozzá Szeged nagy fiának, a nemzetközi ismertségű kiváló judaista, orientalista, folklorista, botanikus stb. tudósnak, Löw Immánuel (1854-1944) főrabbinak alapművei. Az eredmény elszomorító.

A *Die Flora der Juden* (Bécs-Lipcse, 1924-1934) négy kötete ma csak az OSZK-ban, a szegedi és a debreceni egyetemi könyvtárban, az akadémiai könyvtárban és a kertészeti egyetem könyvtárában érhető el. A *Fauna und Mineralien der Juden* (Hildesheim, 1969) csak az OSZK-ban, de ez sem eredeti példány, hanem csupán fotomechanikai utánnyomás. A *Studien zur jüdischen Folklore* (Hildesheim-New York, 1975) az OSZK-án és a második nemzeti könyvtárunkon, a debreceni egyetemi könyvtáron kívül csupán a budapesti néprajzi múzeum könyvtárában található meg. *A rabbiképző egyetem könyvtárában sincs egyik Löw kötet sem!*

Tűrhetetlen, hogy szülővárosában és egész élete munkásságának színhelyén, ne lehessen hozzáférni életművéhez. “Komoly igényű életrajzának” megírása, amelyet Bálint Sándor már 1948-ban sürgetett, tovább elodázhatatlan.

Hol lehet majd az utókornak utánanéznie, ha ki akarja aknázni mindazt, amit hatalmas életművében a tudós főrabbi fölhalmozott? Ehhez az kell, hogy Szeged, a szülőváros, amely dicsekszik a legnagyobb hebraista tudással,

és amely régi adósságát a szobrának fölvatásával végre leróta, tűzze ki következő sürgős és halaszthatatlan föladatul: mielőbb kiadni Löw Immánuel eddig szétszór-
tan megjelent, elnagyolt *bibliográfiájának* annotációkkal és mutatókkal ellátott, összesített változatát. Következő lépésként e bibliográfia alapján tervszerű kutatómunkával, szervezéssel, levelezéssel, egyetlen helyre kell összegyűjteni Löw Immánuel valamennyi írását: könyvét, folyóirat- és hírlapi cikkét, valamint a róla és műveiről szóló szakirodalmat, ha másként nem, fénymásolatban vagy számítógépben.

E munka megszervezésére *a nemzetközi tudományban bevált gyakorlat szerint szülővárosában* hozzunk létre *Löw Immánuel kutatóközpontot*.

Alapítóként négy intézménynek illendő közreműködni: 1) Szeged megyei jogú város önkormányzatának; 2) a Szegedi Zsidó Hitközségnek; 3) a Szegedi Tudományegyetemnek; 4) a Városi Somogyi-könyvtárnak.

A Város és a Hitközség kezdeményezze a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumánál az alapításhoz szükséges jogi lépéseket, és kérje a minisztériumtól, a Magyar Tudományos Akadémiától, hazai és nemzetközi zsidó szervezetektől, alapítványoktól a létesítéshez szükséges kezdőtőkét, valamint megteremthetné a folyamatos működéshez szükséges, állami és városi költségvetés beillesztett működési alapot.

A munka megindításához elegendő *egyetlen* (németül s esetleg angolul tudó könyvtáros, judaista, bibliográfus) szakember és egy (számítógépkezelő stb.) segéderő

státusának előteremtése. A Hitközség bizonyára különösebb nehézség nélkül adhatna megfelelő helyet Gutenberg u. 20. sz. székházában. A technikai föltételek (telefon, számítógép, internetes kapcsolat, szkennер, фénymásoló stb.) a négy alapító intézménytől várhatók.

Ide zárandokolnának a világból (az Egyesült Államokból és Izraelből is) mindazok, akik Löw Immánuel hatalmas életművéből meríteni akarnak, hiszen csak itt, a világnak ezen egyetlen – legméltóbb – helyén, a tudós szülővárosában találhatnák meg valamennyi írását.

Szeged ezzel az intézménnyel öregbítené hírnevét a nemzetközi tudományban.

Szeged, 2004. november 24-én.

Péter László

ny. egyetemi tanár

Varró Vince ny. egyetemi tanár, professor emeritus, a belgyógyászati klinika korábbi igazgatója, a Löw Immanuel Intézet megalapításához, ha ennek reális feltételei megteremtődtek, kész százezer forinttal hozzájárulni. Ha pedig már működik az intézet, fönntartására ezt az összeget, évente élete végéig átutalja.

TARTALOM

A folklorista.	7
Barátsága Kálmány Lajossal	33
Házi őrizetben	64
Barátsága Móra Ferencsel	73
Javaslat Löw Immánuel Intézet létesítésére	90

A tudós szegedi főrabbi, Löw Immánuel (1854-1944) munkásságáról a lexikonokban ilyen adatok szerepelnek: „orientalista, hebraista, judaista, botanikus, nyelvész, művelődéstörténész... De életművének ismeretében, héberül írt versei (Jeruzsálem, 1937) alapján költőnek, az *Énekek éneke* (1885), sőt kínai költők (1932) átültetése révén műfordítónak is minősíthetjük.” Művei, sajnos, hiányoznak a szegedi könyvtárakból.

Péter László

Megjelent a Szerző 90. születésnapjára!